

А. А. СЕІД-ЗАДЕ

Боденштедт чи Мірза-Шафі

(Хто був автор перекладів, виданих німецькою мовою під заголовком: „Die Lieder des Mirza-Schaffy та „Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's.“)

Російською мовою про літературу тюрків Азербайджану, на жаль, досі ще майже нічого немає, тим часом як, наприклад, французькою, англійською або німецькою мовою є декільки монографічних дослідів, досить сумлінно виконаних, крім уже, порівнюючи, численних перекладів самих літературних творів.

У цій статті ми познайомимо читачів з Мірза-Шафі-Садик-Огли, якого доля своєю сумною загадковістю привабила до себе увагу всього культурного світу. До сказаного треба тільки додати ще, що „спадщина Мірза-Шафі“, як твори мистецтва, ще й досі не втратила своєї сили та ідейної актуальності.

* * *

Мірза-Шафі-Садик-Огли народився у м. Ганджа (Азербайджан) 1792 року, з національного походження був тюрк. Батько його Кербалаї-Садик служив у Джавад-Хана-Зіяд-Хан-Огли, хана Ганджі за будівника й був дуже популярний навіть по сусідніх ханствах. Він мав двох синів, з яких наш Шафі був молодший. Він дуже рано виявив потяг до науки й батько хотів зробити з нього „муллу“ — мусульманського богослова; але Шафі не виявляв ані найменшого нахилу до цього і згодом, як тільки стало можливо, він почав вивчати перське та арабське краєне письменство. Перші його поетичні спроби належать саме до цього періоду.

Старший брат його, Абдул Алі пішов батьківською дорогою. Але похід Ціціанова (1804 р.) проти Ганджі поклав край цьому ханству, позбавив Кербалаї-Садик засобів до життя й через деякий час він несподівано помер. Тоді саме повертається з Мекки Хаджі-Абдул, який походив з Ганджі, але ще замолоду покинув її, переїхавши до Персії, щоб торгувати. Тепер, досить уже заможний, він повертає до Ганджі, при чому разом із своїми торговельними планами (для яких він тепер із запровадженням царату в країні справедливо вбачав велике застосування) цей купець віз також і елементи того соціально-політичного світогляду (суфізм), який вже давно став актуальним для соціальної боротьби в житті східних країн взагалі, і Персії того часу особливо (бабізм).

Мірза-Шафі, що досі жив відлюдно, дуже почав цікавитися пропагандою Хаджі-Абдула, яка все зростала, а далі став активно тримати руку Хаджі-Абдула в його конфліктах з місцевими муллами. Хаджі-Абдул в його особі набув дуже поважну підмогу, бо Мірза-Шафі добре знав усі мусульманські богословські книжки і його критика ісламу таким чином була муллам як сім'я в оці; крім того, його

вишукані маленькі чотирьохрядкові вірші (написані в дусі Хейямовських „рубай“), були дуже влучні стріли, пущені проти служників релігії (мулли, муфти, муштахид та інші) і проти самої релігії, і то у формах, які дуже легко ширилися в народі. Як у Хаджі-Абдула тоді, так у Мірза-Шафі потім було багато ворогів, але Мірза-Шафі, ставши на бік Хаджі-Абдула, позбувся всяких засобів до життя, бо його вчителі після цього відмовилися його вчити далі.

Проте його несподівано врятувала служба в П'юста-Ханума, дочки Джавад-Хана на посаді „Мірзи“, де, як каже Ф. Боденштедт, „він жив у принцеси шасливі дні“¹⁾, але щастя в Мірзи-Шафі взагалі було дуже недовготривале: 1826 р. Угурлу-Хан, старший син Джавад-Хана, з допомогою Персії, розпочав похід проти Єлизаветпілья (колишня Ганджа) і протягом трьох місяців правив нею. Шамхорська поразка примусила його покинути Ганджу й він утік до Персії, захопивши з собою і П'юста-Ханум, свою сестру. Цього разу Мірза-Шафі, який мав вийняткове гарне письмо, зробився переписувачем історичних та наукових книжок, а також і взагалі всіляких паперів та актів. З цього часу і майже до самого кінця 1840 року Мірза-Шафі тяжко бідує: 1831 року помер і Хаджі-Абдул. Крім того і запровадження літографського діла в Персії повинне було також відбитися на умовах його життя. З цього періоду життя Мірза-Шафі важливо відзначити його зустріч з Мірза-Фатх-Алі-Ахун-Заде (1812 — 1878 р.р.). На заперечуючи ні в якому разі ваги вивчення взаємовідносин між цими двома видатними мислителями Азербайджана, ми проте пробували показати²⁾, що даремно шукати в творах Мірза-Фатх-Алі елементів учіння Мірза-Шафі, бо, на нашу думку, їх незгода в принципових питаннях мусульманської суспільності того часу мусила, очевидно, дуже швидко привести до цілковитого розриву всяких стосунків між ними. Нині, коли знайдено вірш „Фатх-Алі“³⁾, в якому Мірза-Шафі про Мірза-Фатх-Алі каже „не дасть в-осени плоду те, що не розпустилося весною“, це треба вважати встановленим.

Проте слід сказати, що Мірза-Фатх-Алі, який приїхав з Нухи в Ганджу 1832 року для продовження своєї освіти, — теж готуючись бути „муллою“, — уперше саме в Мірза-Шафі познайомився з тим гармонійним світоглядом останнього, який він у своїй поемі „На смерть Пушкіна“ вже виставляє як „тонкість уможзрення, смягчающую догматизм Корана“⁴⁾, й виразно каже про суфізм, до того ще й перський. Тоді саме між Мірза-Шафі та Мірза-Фатх-Алі почалося найтісніше приятелювання і 1834 року під впливом Мірза-Шафі останній зважився вступити на державну службу перекладачем східних мов при намісникові Кавказа, покинувши думку про те, щоб бути „муллою“. Через шість років від теж допоміг Мірза-Шафі одержати посаду вчителя тюркської мови в Тифліській повітовій школі. (1840 р.). У Тифлісі Мірза-Шафі, перебуваючи на цій посаді, прожив майже сім років. Не маючи змоги дати тут хоч трохи докладну характеристику

¹⁾ Див. „Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's“ 1875 р. ст. 224.

²⁾ Див. мою доповідь про нього в зв'язку з 50-ми роковинами його смерті 1878 — 1928 р. Мірза-Фатх-Алі-Ахун-Заде в 19 век в истории литературы тюрков Азербайджана, видання секції літератури й мистецтва Комун. Академії при ЦИК Спілки ССР.

³⁾ Див. 5-ий розд. Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's — „Східні образи і оповідання“ стр. 137, 138.

⁴⁾ „Московский Наблюдатель“ 1837 г. книга 3-я Март. стр. 303.

світогляду, що тоді саме складався, й напрямку творчості Мірза-Шафі, треба тільки сказати, що в цей час свого життя він, як поет і філософ, був у зеніті розвитку своїх творчих здібностей. Він провадить велике листування з видатними революціонерами й реформаторами Персії, його вважають за найвидатнішого поета-мислителя в рідній країні. Між иншим він уперше познайомив азербайджанців з творами російської художньої літератури через свої чудові переклади віршів. Тоді-ж він познайомився у Тифлісі з дуже відомим пізніше німецьким поетом-перекладачем Фридрихом Боденштедтом (1819 — 1892 р.), який шукав там учителя тюркської мови, бо він жадав, як він роз'яснив потім, „зробити з Тифліса подорож углиб краю, і знання татарської мови було потрібне, як мови, що панувала в стосунках між собою народів Кавказа“¹⁾.

Відсилаючи читача, який хоче докладно ознайомитися з біографією Боденштедта, до спеціальних праць²⁾, ми повинні тільки зазначити, що залишивши незабаром свою службу в тифліській гімназії, він продовжував навчання з Мірза-Шафі, і після подорожи по Кавказові року 1846 вернувся до Германії, де й починається його інтенсивна авторська діяльність.

Мірза-Шафі 1846 року переїздить до Ганджі на таку саму посаду вчителя тюркської мови, а з початку 1850 року знов повертає й цим разом остаточно до Тифліса на посаду молодшого викладача тюркської та перської мови у місцевій гімназії, де старшим викладачем був якийсь Ів. Ів. Григор'єв.

За таких умов і настав 1852 рік, коли Мірза-Шафі разом із згаданим Григор'євим склав першу тюркську „Хрестоматию Азербайджанського наречія“³⁾, яку в 1856—58 р.р. розглядав факультет Східних Мов кол. Петербурзького Університету. Таким чином, життя його уже почало налагоджуватися добре, як зненацька він заслаб. Його лікував лікар і він почав уже видужувати, як несподівано заповдів собі смерть, порушивши дієту, приписану від лікаря. На запитання свого приятеля — поета Мірза-Хассан-Орбудалі, нащо він це зробив, відказав: „правда 3—4 роки я міг би ще прожити, але в таких важких умовах більше жити не хочу“. При цьому подробиці його смерті описують так: „Це сталося об 11-тій годині ранку. Коло полудня у нього почався жар, о четвертій годині йому

1) Див. Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's 1875 г. стр. 198.

2) У бібліографічних словниках читач знайде книжки, що знайомлять з Ф. Боденштедтом, який перекладав на німецьку мову О. Пушкіна, І. Тургенева, М. Лермонтова та инш. українським читачам він повинен бути відомий ще й своєю книжкою „Поетична Україна“. Збірник українських народніх пісень. (Die poetische Ukraine Eine Sammlung Kleinrussischen Volkslieder 1848 року. Він же протягом дуже довгого часу був професором катедри історії слов'янських народів у німецьких університетах. Помер на 73 році свого життя, набувши слави всесвітньо-визнаного поета-перекладача.

Вперше до Росії (Москви) він приїхав наприкінці 1841 року, як домашній вчитель дітей кн. М. Голіцина, звідки поїхав на Кавказ, як учитель німецької та французької мови до Тифліської гімназії.

3) Книжка ця містить найсильніший матеріал, придатний між иншим і для характеристики самого Мірза-Шафі. Опудало царської адміністрації, Ів. Григор'єв взагалі в складанні „Хрестоматії“ брав тільки дуже незначну „участь“, після смерті Мірза-Шафі не зміг захищати її перед домаганнями Л. З. Будакова, ад'юнкта зазнач. факультету, автора майбутньої книжки „Практическое руководство турецко-татарского азербайджанского наречия“ (1857 г.) Москва, 8° 3 + XIII + 278 + 5 стр. Проте „Хрестоматія“ складена як на той час цілком задовільно протягом довго часу вона була на Кавказі підручником.

одібрало мову і вночі проти 17-того листопада 1852 року його не стало¹⁾.

Фр. Боденштедт знаний головню, як поет-перекладач, і слави всесвітньо-відомого поета зажив собі одною тільки маленькою книжечкою під заголовком „Пісні Мірза-Шафі з прологом Фр. Боденштедта“ (*Die Lieder des Mirza Schaffy mit einem Prolog von Friedrich Bodenstedt*) (вперше виданою 1851 р.) Книжку цю перекладали на всі мови Європи (часами є й по кілька перекладів) і то найвидатніші поети на цих мовах. У самій тільки Германії її видано щось 300 видань (за життя Боденштедта 140 видань).

Проте зростання популярности книжки збільшило в читачів потребу ближче пізнати автора і в зв'язку з обмірковуванням цього в друковій виникла думка, що Боденштедт є єдиний і безперечний автор цієї книжки, що тримається й досі. При цьому цікаво, хоч би в декількох рядках — відзначити шляхи еволюції цього обміркування: спочатку гадали, що „Мірза-Шафі був славетний перський поет, якого Боденштедт переклав німецькою мовою з усім чаром і мелодійністю оригіналу“, потім вважали, що „як би не було, Боденштедт тут виступив добрим ерудитом, прекрасним переробником“, і нарешті закінчили питання тим, що „Мірза-Шафі“ є ніхто інший, як той самий Боденштедт. Це його літературний псевдонім і Боденштедт тут явився поетом надзвичайно талановитим, оригінальним; прикривши свій збірник поетичних творів іменем свого колишнього учителя²⁾ при вивченні східних мов (1844—45 р. р. в Тифлісі), він висловив під покривом, навіяним східною перською поезією, — свої думи, свої враження, свої правила“. Так Боденштедта називали „тюрком з Ганновера“, „Боденштедтом-Мірза-Шафі“, а самого Мірза-Шафі „німцем з Ганджі“, „Тифліським Боденштедтом“ і т. інш. З багатьох німецьких філологів-мандрівників, що побували в зв'язку з цим у Тифлісі, згадаймо проф. Генріха Бругша, який, проте, не зробив нічого такого, що б показало його як філолога-дослідника „Результати“ його робіт³⁾ можуть перш за все скомпромітувати його власний метод, як ученого.

Мої досліді цілком ширю переконали мене у тому, що дійсний автор, як „*Die Lieder des Mirza-Schaffy*“, так і „*Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's*“ був не Фр. Боденштедт, який під впливом виключного успіху книжки, зважився на це плагіаторство, а сам Мірза-Шафі-Садик-Огли, при чому над усією цією історією висить причина його самогубства, що потрохи вияснюється для нас. В результаті довгого вивчення цих питань, нам здається тепер за можливе довести це, користуючись з цілої низки даних, різних своїм характером і походженням. Тут ми спинимося на виясненні того, що говорив з цього приводу сам Боденштедт.

Перша книжка Боденштедта, що познайомила німців з творами Мірза-Шафі, була „Тисяча і один день на Сході“ (*Tausend und ein*

¹⁾ Див. ст. Ad. Berge *Mirza-Schaffy* в *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* 1870 г. стр. 425 — 432, а також і повідомлення Г. — „Конец милой мистификации“ в „Красной Газете“ от 9/VI — 28 г. № 187 (1857).

²⁾ Ми вже не кажемо про крайніх представників цієї групи, які казали що Мірза-Шафі справді ніколи не було на світі. Боденштедт по своєму дуже вірно відчував потребу заперечувати ці припущення.

³⁾ *Reise der k. Preussischen Gesandtschaft nach Persien 1860 und 1861 geschildert von Dr. Heinrich Brugsch, ehemaliger Mitglied der k. Preussischen Gesandtschaft 1863 г. I том гл. 12 ст. 95 — 105.*

Tag im Orient“), яка вийшла в двох томах 1848 — 50 р. р. Ось у цій книжці ми читаємо: „Уважний читач першого тому „Тисячі й одного дня на Сході“ згадає, що після мого повороту з Вірменії Мірза-Шафі подарував мені збірник своїх пісень на спомин про пережиті за піснями й кахетинським вином години в Тифлісі. Він назвав ці пісні „Книгою Мудрости і Джерелом Пізнання“ і написав до неї передмову¹⁾.

Далі, через кілька рядків там таки читаємо: „Передмова до „Книги Мудрости“ в перекладі звучить так: „... На повторене бажання і прозбу його друга й учня Бунштен-Ефенді²⁾, Мірза-Шафі умістив в цій книзі збір своїх касид, газелів, мокатат, месневіят, рубаїят і т. д.³⁾“. Про характер своїх перекладів, як і про причини, що спонукали Боденштедта зробити ці переклади, він там само говорить так: „надмірна сентиментальність, яка грає таку велику роль в німецькій ліриці і яка сприяла нашому виродженню й ослабленню, так само незнана, як і незрозуміла східним поетам⁴⁾ і далі: „ті поезії Мірза-Шафі, які можна було перекласти без великої шкоди для змісту й форми оригіналу, я подаю тут читачеві в німецькому викладі, і як більша частина їх, сказати б, виникла на моїх очах і історія їх виникнення іноді так само цікава, як і самі пісні, то я виплітаю з обставин, що супроводили це, все те, що залишилося в моїй пам'яті цікавого⁵⁾.

Для вияснення тої-ж думки в нього знаходимо: „Встань знову в моїм спомині Мірза-Шафі, мудрець з Ганджі. Твої слова стали істиною, і те, що ти нам обіцяв, справдилося: твої пісні знайшли міцне місце в серпях наших женщин і дівчат, і твоє ім'я шанують на Заході“⁶⁾.

Та-ж сама думка висловлена й тут:

„Ти розіслав учнів
І все сталося, як було обіцяно
Так від Кури Тифліс через пісню⁷⁾
Твою, до Рейна всім відомий став“.

Цілком таке саме ми бачимо і в „Die Lieder des Mirza-Schaffy“ Так у своєму „Пролозі“ він каже:

„Когда в стране далекой был,
Я их нарвал и сохранил
И наконец в венок связал.
То в рифмах стройных изреченья,
С Востока дальнего творенья,
Что друг мне в знак расположенья
На нить, как жемчуг нанизал.

Меж ними песни есть живые
О красоте, любви — их пел
Как слышал, лишь в родные
Я звуки песни те одел —
В кругу веселом, при вине,
Всего милей звучат оне“⁸⁾.

¹⁾ Див. гл. 10, стр. 168.

²⁾ Так називали. Фр. Боденштедта на Кавказі.

³⁾ Див. стор. 170 гл. 10.

⁴⁾ Див. гл. 13, стр. 206.

⁵⁾ Див. гл. 10, стр. 170.

⁶⁾ Там же стр. 168.

⁷⁾ Див. „Песни Мирзы Шаффи с прологом“ Фр. Боденштедта, в переводе Н. И. Эйферт“ М. 1880 г. Н. И. Эйферт переклав „пісні“ цілком (єй 2-ге вид. М. 1907 г.). Крім того „Пісні“ Мірза-Шафі на рос. мову переклали М. Іл. Михайлів - Шелер („Стихотворения“, Берлін, 1862 г.) В. В. Марков („Навстречу“ СПб, 1848 г.) Рамшев М. — П. Ф. Якубович — Л. Мельшин („Стихотворения“ СПб, 1887 г.) і М. С. Продан. („Песни“, Юрьев, 1903 г., 1-й выпуск).

⁸⁾ Там же.

Не можемо не навести тут один, надзвичайно характерний приклад до вияснення основного в цьому „Пролозі“ Боденштедт розповідає, що він завжди дивувався, як може Мірза-Шафі так швидко імпровізувати поезії. І ось, коли одного разу, йдучи в саду він сказав про це Мірза-Шафі, той нарвав букет квітів і, передаючи їх Боденштедту, сказав: „Букет цей я зібрав за кілька хвилин, але квіти росли довго“¹⁾.

Це й єсть той букет, про який говориться в „Пролозі“. Але час минав, а Боденштедт протягом довгого часу своєрідно й ревниво обєрігав німецьку пресу від проникнення до неї яких-небудь правильних відомостей про Мірза-Шафі, що як раз говорило про те, що автор і є сам Боденштедт. За його власним „визнанням“ майже що-дня доводиться зауважити, що серед величезної більшості читачів досі держиться дуже чудна думка про моє відношення до цієї книги, хоч я не раз робив пояснення при нагоді²⁾“.

Ці „нагоди“ цілком відносяться до його словесних заяв, які так уперто інспірували в пресі вищезгаданий її висновок.

Так було до 1873 року, коли Боденштедт, зробивши останнє „потребление“ з „Диван Мірза-Шафі“, випустив свою нову книжку під заголовком: „Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's. Neues Liederbuch mit Prolog und erläuterndem Nachtrag von Friedrich Bodenstedt“³⁾, де він у „пояснюючій додатку“ остаточно оголосив себе автором її, причому він тут говорив так, що всі питання, які виникають для дослідника, можуть дістати відповідь з його старанно передуманих і добре замаскованих уваг, що повинні були „розвінчати“ Мірза-Шафі взагалі.

Найважливішу попервах частину цих уваг він висловив досить ясно в таких словах: „Пісні Мірза-Шафі, за винятком одної, про яку мова буде далі, не переклади, а один причина їх існування“. „Мірза-Шафі був моїм учителем татарської і перської мов і тому мав деякий вплив на виникнення цих пісень“. „Мірза-Шафі не був ні поетом, ні вченим, він був цілком задоволений з світового ладу, якщо міг поповнити свій чубук добрим тютюном і свій кубок добрим вином“.

„Його світогляд корінився в суфізмі“, який „не був наслідком наукових шукань“. „Зшитки (?) пісень, які він мені дав, я використав дуже помірковано“ і „дав його єству відбитися в піснях і висловах, які я вложив йому в уста“.

„Для того мені не треба було навіть в найменшій мірі зрікатися своєї німецької натури“. „Ці пісні він, як виявляється, зв'язував з східною формою тільки тоді, коли вона виникала сама собою, як природня оболонка кругом зерна“. „В Дивані Мудрости чи передавав Мірза-Шафі свої власні думки, чи співав мені твори чужих авторів, я не знаю. Про походження цих пісень мені ніколи не доводилося питатися“ і т. инш.

Цікаво, що в тім таки „пояснюючій додатку“ зараз таки за цими словами, що-йно наведеними, в Боденштедта можна зустріти такі слова: „перечитуючи тут пожовклі сторінки—я знов живо бачу перед собою образ мого учителя, я чую звуки його голосу і багато пісень, які я вже забув, дзвенять в моїх ушах. Я питаю себе: чи не належить ця або та пісня йому самому, коли віршування власне належить до професії східних учених“.

1) Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's. Neues Liederbuch стр. 196. (1875 г.).

2) Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's Neues Liederbuch, стр. 196 (1875 рік).

3) „Із спадщини Мірза-Шаффі. Нова книга пісень з прологом і пояснюючим додатком Фр. Боденштедта“.

Схиляючись тут таки до того, що: „Можливо все таки, що вони належать йому самому“, він проте яких-небудь глибоких переживань не виявляв, і навпаки, продовжує там таки: „Між його спадщиною знайшли декілька поезій, які, як доведено, написав він сам: про них мова далі, але серед них нема жодної з тих, які він дав мені і які я позаписував“.

Це й було причиною того, що він був спокійний. Ми тут змогли, звичайно, навести найкоротші цитати із зазначеного його „пояснення“, тому просимо читача, щоб він сам порівняв їх з тим, що сказав Боденштедт в „Тисячі й одному дні на Сході“, наведеним від нас раніше.

У своїх словесних заявах Боденштедт, очевидно, був виразніший; як ми дізнаємося від М. І. Семевського, він казав, що „Сам Мирза-Шафи нічого не писав; что имя его было взято в шутку, господин Боденштедт выразил это в написании одного через два f, что напоминает слово „Schaff“ (овца), в то время как по персидски следовало имя Мирза Шафи написать через одно f¹⁾“.

¹⁾ Поэт и профессор Фридрих Боденштедт. Изд. ред. журн. „Русская Старина“ СПб 1887 г. стр. 97.

М. МОТУЗКА

Про „українську демократію“

(Ювілейні нотатки)

Сучасникові, що у подіях останніх 10—11 років брав активну участь, нема чого пояснювати значіння й соціальну вагу таких понять, як „демократія“, „живі сили країни“ тощо в тім їх специфічним зафарбленні, що зажило за нашої революції певної типовости, а через те й невмиручости. Кожен такий сучасник добре пам'ятає, що, коли в загально-напружену громадську атмосферу, вагітну на величавий революційний чин, втискалося щось галасливо-бундючнє-метушливо-безпорадне, без „царя в голові“, без ясної програми чинности, без провідної тактико-стратегичної лінії, то це була „демократія“ років упертої громадянської війни. Ота „демократія“, що за і-формально-привабливою поверхнею темпом, притаманним добі Великих Революцій, точився процес консолідування сил поміщицько-буржуазної реставрації; „демократія“, головним гостряком своїм звернена проти дійсної, нефальшованої демократії — широких лав демоса, робітників і селян. Всю глибочінь такого опалювання поняття демократія можна, що правда, повнотою зрозуміти тільки в світлі ленінського розуміння демократії, — справжнього демократизму, що найхарактернішою його ознакою є: піднесення широчезних мас робітників і селян до безпосередньої творчої праці, активна участь пролетарської й революційно-селянської маси в будівництві своєї держави, — пролетарська демократія, що найдосконалішим завершенням її є режим диктатури пролетаріату.

Розуміється, коли ми вживаємо тут поняття „демократії“ в лапках, ми розуміємо тут ті громадські угруповання, що свою політичну поведінку підпорядкували загальним принципам „демократії“ цього кольору, — тоб-то с.-р. і меншовиків. Роля цих угруповань в великому бігові подій (1917—1928 р.) цілком увиходить в рямці тої характеристики, що ми її вгорі — розуміється, надто схематично — вже дали: це, дійсно, дрібно-буржуазні (справжнє значіння терміну „демократичний“) підготувачі велико-панської (поміщицько-буржуазної) диктатури. Така є соціальна функція всіх „демократичних“ (дрібно-буржуазних, тоб-то) політичних угруповань за доби войовничого імперіалізму та пролетарських революцій.

Але визерунок цієї головної соціальної функції залежно від різних умов може бути також не однаковий. Одна річ — форми виявлення цієї риси у дрібно-буржуазній демократії нації пануючої (або — як часто вживають це поняття — державної) і зовсім инша річ, — коли мова мовиться про ту-ж суспільну силу нації упослідженої, витисненої з державних світових реєстрів. Очевидно, що в останньому разі визерунок згадуваної вже соціальної функції буде инший, бо й „перепльот“, що в ньому діє дрібно-буржуазна демократія, значно складніший. От чому при розгляді тактико-стратегичної

лінії української дрібно-буржуазної демократії (укр. с.-р. і у. с.-д.) за доби нашої революції доводиться притягувати за свідків значно більшу кількість фактів, старанніше пильнувати „дрібниць“, і всі дані такого вивчення перепускати через коефіцієнт їхньої специфічності, одмінності від споріднених їм явищ, напр., руського дрібно-буржуазного табору.

Основою, що з неї випливає специфічність отого — згадуваного уже вгорі — визерунку соціальної функції української дрібно-буржуазної демократії, є, самозрозуміло, одмінність умовин, за яких розвивалися суспільно-класові процеси на Україні. Не маємо тут на увазі певної специфічності економічного розвитку України (що є ствердженням фактом), підкреслюємо на цім місці лише наявність вузла, в'язаного сотні років московською (й українською) владою верхівкою, вузла національного поневолення. Це й було те специфічне, що над розв'язанням його мусила чимало попрацювати молода пролетарська революція; те одмінне, що стереотипно застигло у формулі: революція на Україні є не тільки революція соціально-економічна, але водночас і національно-політична.

Звертаючись до розгляду ролі української дрібно-буржуазної демократії сьогодні, в літо революції одинадцяті, ми зможемо знайти в собі досить сили зважити ту роль спокійно й цілком об'єктивно.

Носії й політичні виразники інтересів української дрібної буржуазії — укр. с.-д. й с.-р. — були аж понікуди малооригінальні в своїх політичних манівцях-поворотах. Коли що й відрізняло їх від їхніх „руських братів“, так це — мимо загальної політичної „зеленавости“ й недосвідченості — значно виразніше виявлена відсутність зв'язку (навіть хоч-би формального) з соціалістичною справою. Розуміється, одмінність по цій лінії не надає руським меншовикам і с.-рам якоїсь соціалістичної принади. І руські, і українські дрібно-буржуазні демократи були гідні один одного; і герші, і другі були майстрами соціалістичної фразеології та контр-революційної практики, — але, впливши в свою „визвольну програму“ поруч, ба навіть попереду домагань соціально-класового визволення домагання національно політичної свободи, українські дрібно-буржуазні демократи мусіли були цілком зректись боротьби за програму соціального визволення, терплячи її (програму тую). як необхідне лихо, як засіб держати маси на припоні біля пактів, що закликали до боротьби за національну волю. Що це було саме так, а не інакше, в цьому можна перекоонатися, приглянувшись, хоча-б коротенько, двом партіям „української демократії“: УСДРП та УПСР.

УПСР з боротьбою за соціалізм мала стільки спільного, скільки мала його й її руська сестра, але вона позатим ще була одним з творців і пропагаторів теорії безбуржуазності української нації (М. Шаповалівська „демократична нація“), її якогось, ніби „богом даного“ плебейського характеру — без визискувачів і лихварів, без поміщиків та національного (українського) капіталу. Така теоретична установка мала призвести в політиці до цілковитого вилімінювання соціалізму (навіть в його декларативній оджі). Практика такої партії мусіла бути неодмінно загально-національною (тоб-то, буржуазною), — адже, українська нація — нація „плебейів“, „трудоликів“, тож боротьба за „загально-національні ідеали“ механічно, мовляв, була й боротьбою за справу трудящих мас, за соціалістичний лад. В такий спосіб у. с.-р.-и спокійненько заводили свій „соціалізм“

в „загально-національну“ стайню. Саме через те, мабуть (щоб затушувати цей бік справи упесерівського „соціалізму“), сьогодні один з „твердолобих“ УПСР-івських „вождів“ Микита Шаповал під час своєї подорожі до американських „земляків“ так красномовно п'ятнував зрадництво української дрібної буржуазії з її „демократизмом“, роблячи вигляд, що це його аж-ніякісінько не торкається:

„Соціалістичні партії — читаємо чи — мусять з цього (з досвіду) виснувати науку, щоб ніколи надалі не робити таких помилок: не припускати до себе дрібної буржуазії, взяти під гостре підозріння її „патріотизм“, „демократизм“ і „любов до України“, бо рано, чи пізно дрібна буржуазія зрадить народ во ім'я своїх класових інтересів, во ім'я капіталізму. В нашій революції роля дрібної буржуазії була просто згубною“...¹⁾.

Що пролетарська революція на Україні зазнала чимало труднощів в своєму розвитку, завдячуючи політичним провідникам української дрібно-буржуазної контр-революції, це — факт, що заперечувати його ми не в силі, але М. Шаповал не здаєн врятувати УПСР від обвинувачення її в контр-революційній, буржуазно-реставраторській практиці навіть своїм неграмотним протиставленням „дрібної буржуазії“ якомусь (якому саме, не — „дрібно-буржуазному“, „пролетарському“?!), „народові“.

Не краще — і з „соціалістичністю“ УСДРП. І ця досить недвозначно рекламує себе, як партія національного визволення раг ехсе-П-нсе. І тут — таке-ж точнісінько вилімінування ідеї боротьби за соціально-класове розкріпачення, що й у с.-р-ів. З „чистим чолом“ міг говорити В. Винниченко, представник цієї партії на VIII сесії Центральної Ради:

„Центральна Рада від самого початку зайняла революційну позицію за національне визволення; на цій позиції залишилась вона і тепер. Рада Народніх Комісарів вважає, що в Росії можна зараз переводити соціалістичну революцію, ми ж, живучи на Україні і обрховуючи об'єктивні умови тут, не віримо в це. Та і в Росії ще не настав момент до соціалізму. Ті народні комісари, які тепер вершать долею всієї Росії, до революції жили за кордоном, займались фракційною боротьбою і не знали дійсного становища в Росії. І тільки через це незнання сучасне російське правительство стоїть на ґрунті соціалістичної революції.“

Ми ж не закриваємо очей перед тим, що, може, доведеться боротись ще з російським монархізмом, і, передбачаючи це, мусимо як найшвидче, як найрішучіше закріпляти українську державність...

Справа ж соціалізму не буде загальмована: запорукою цього є те, що Центральна Рада складається з соціалістичних елементів. Тільки до соціалізму ми будемо йти обережно, стоячи твердо на ногах²⁾.

А вже пізніше, згодом, коли УСДРП набула чимало досвіду боротьби з пролетарською революцією, центральний орган цієї партії „Робітнича Газета“ від 25 серпня 1919 р. писала:

„... Соціал-демократія показала свою політичну зрілість. Вона глянула в корінь“, аналізувала економічне положення України, спосіб продукції і сказала: диктатури пролетаріату на Україні не може

¹⁾ М. Шаповал. „Велика революція“ — з циклу лекцій в Америці, Прага 1928 р., стор. 81.

²⁾ Подаю за Христюком. „Замітки і матеріали до історії укр. революції“ — т. II, 121 — 122.

бути. Пролетаріят не може вдержати владу в своїх руках, коли він ліліпут в порівнанні з великим селянством...¹⁾.

Отже, „диктатури пролетаріату на Україні бути не може“, „до соціалізму будемо йти обережно, стоячи твердо на ногах“, в соціалістичну революцію на Україні, беручи на увагу „об'єктивні умови“, „не віримо“ — це так по лівій, так би мовити, „розгортання програми соціальної революції“ УСДРП; по лівій-ж „національної революції“ ця „соціалістична“ партія підносить, як чергове гасло, „закріпляти українську державу“ та стояти на „революційних позиціях“ в справі національного визволення. Довершує справу сама організаційна політика УСДРП: вона орієнтувалася, як на свої кадри, фактично на „національно-свідомі елементи з пролетаріату“.

Таким чином, справу соціалістичної перебудови суспільства на Україні, що її (справу тую) теоретично мусили, ніби, взяти ці партії „за невадобностю“ усунено з поля змагань.

Вся історія розвитку революційних подій на Україні, весь її документальний архів блискуче стверджують нашу характеристику головних груп української дрібної буржуазії. Факти, що їх затаїти не можуть навіть колишні керманічі національної революції на Україні (про соціалістичність цього проводу революції на Україні після згаданого вже не вважаємо за потрібне розводитися), свідчать про наявність і в українській „революційній демократії“ тих-же хвороб, що й у їхніх руських колег: та-ж точнісінько невіра в творчу силу революційних трудящих мас, страх її ініціативи; та-ж наскрізь гнила позиція *Burgfrieden*'-у; те-ж намагання за всяку ціну уникнути гострих соціальних конфліктів з владущими соціальними групами — колишніми поміщиками, фабрикантами й заводчиками; та-ж маніловщина в бік реакції; такі ж погрози Кавеньяками й Бонапартами пролетарським революційним масам, сіячам ідеї горожанської війни („анархії“, „грабіжництва“ на мові цих свнухів в революційних справах).

Користаючи з одверто-революційної позиції партії більшовиків в національній справі в своїй боротьбі проти Тимчасового Уряду, „українська демократія“ відразу-ж (і це цілком природно, розуміється!) стала на виразно-ворожу що до Жовтневої Революції позицію. Навколо цього, досить симптоматичного в класовому значінні факта намагалися й намагаються ще й понині створити таку версію що анти-більшовицьку лінію Центральної Ради спровокували, мовляв, самі-ж більшовики своїми розправами над „українцями“ („муравйовщина“) тощо. З цим можна-б було погодитися, коли-б... факти не говорили цілком протилежного. З мемуаристики діячів тієї доби, найактивніших центрорадістів, Вол. Винниченка (с.-г.) й П. Христюка (у. с.-р.) О. Саліковського та ин. цікавий читач може довідатися про щось инше, а саме: ще, коли більшовики тільки-но змагалися за владу і ворог ще не був остаточно подоланий, а вже на засіданні Малої Ради „українська демократія“ ухвалювала протибільшовицьку резолюцію.

„Визнаючи, що влада як у державі, так і в кожному окремім краю повинна перейти до рук усієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід усієї влади виключно до рук Рад Робітничих і Салдатських Депутатів, які являються тільки частиною організованої революційної демократії, Українська Центральна Рада

¹⁾ Подаю за М. Шаповалом. „Занепад УНР“ („Нова Україна“ — квітень—червень 1928 р., стор. 8).

через це висловлюється проти повстання в Петрограді¹⁾ (підкр. наше — М. М.)

Ту-ж характеристику стверджують і резолюції, що їх ухвалив в цій справі III Всеукраїнський Військовий З'їзд:

— „Для боротьби з анархією, яка загрожує Україні III Всеукраїнський Військовий З'їзд вимагає від Центральної Ради та Генерального Секретаріату, щоб вони, спираючись на революційне українське військо, взяли всю повноту влади на всій території України в свої руки“²⁾ (підкр. наше — М. Л.).

Тут політично-досвідченому читачеві, а особливо тому, що сам на своїх власних плечах спробував незауважливане значіння підкресленого у мотивовочній частині цієї ухвали („для боротьби з анархією“), відразу-ж стає ясно, боротися з якою „анархією“ має намір „українська революційна демократія“ з Центральної Ради. Тільки в зв'язку з цим і можна зрозуміти всю безодню політичної премудрости М. Шаповала, коли він характеризує боротьбу директорії УНР з „Москвою“ (а українських робітників і селян забуваєте, пане хороший?!), як війну — не жартуйте! — „двох соціальних революцій“³⁾.

Цілком гідна „української демократії“ була й позиція її органів — Центральної Ради й Генерального Секретаріату в справі боротьби за мир. Що правда, із зовнішнього боку все-ніби гаразд. III Військовий З'їзд навіть висловлюється за те, щоб, „не дожидуючись відповіді Тимчасового Уряду, взяти справу закінчення війни в свої руки“, бо „всесвітню війну розпочали і тепер затягують імперіялісти з метою захватів на користь буржуазних кол“, але, з другого боку, за уважного розгляду ми зуміємо запримітити в загальному напрямку діяльності в цій ділянці з боку Генерального Секретаріату цілком протилежне цій заяві Військового З'їзду. В оголошенні, що його Генеральний Секретаріат оголосив 16-го листопада, ми можемо прочитати такі рядки:

„Доки не заключено миру між воюючими державами, робота на фронті не сміє спинитися. Армія мусить бути одита, нагодована й озброєна“ (підкр. наше — М. М.).

Особливої-ж уваги заслуговує безпорадність „української демократії“ в засобах боротьби з владущими класами старого ладу. Власне, вся діяльність головних партій цієї „демократії“ та державних органів, де вони мали провідну більшість, свідчить, що боротися з владущими класами вони й не ставили собі за ціль, коли то не торкалося справ національно-визвольних. Зрозуміло, що найбільше страшних слів „українська демократія“ кидала на адресу „анархії“, громадянської війни, п'ятуючи це все, як „злочин перед революцією“, як акцію ворожих трудящим масам протинародніх елементів. УПСР засуджує громадянську війну, бо її програмна основа є „диктатура трудової демократії“, УСДРП — з тих мотивів, що вона (в українських, мовляв, умовах) є принциповий ворог диктатури пролетаріату й обстоює демократичний шлях розвитку революції, а обидві партії разом вустами Центральної Ради виступають проти Жовтневої Революції („повстання в Петрограді“), обидві вони в згадуванім уже оголошенні Генерального Секретаріату від 16 листопада

1) Текст резолюції беремо з В. Винниченко „Відродження нації“, ч. II, стор. 68; також той самісінько текст подибуємо у П. Христюка — згадана робота, т. II, стор. 44.

2) Текст цей взято з П. Христюка, ч. II, стор. 46.

3) М. Шаповал. „Велика революція“ — стор. 75.

доволі ясно беруть в обценьки рух революційних трудящих мас, що втомилися чекати на „Установчі Збори“ і самі розпочали „поглиблювати революцію“. В цьому - ж оголошенні читаємо таке¹⁾:

„Виробляється план воєнної охорони всієї України від погромів, грабіжів і всякого безчинства. Губернським і повітовим комісарам буде дано до помочи військові відділи. Комісари мають вести рішучу боротьбу з анархією і злочинствами несовісних осіб. В справі боротьби з анархією, в цілі установаження доброго порядку Генеральний Секретаріат буде спиратися на місцеві органи самоуправління, які являються органами місцевої влади і коло яких повинна з'єднатися, з ціллю їх піддержки, вся місцева демократія.

Кінчається праця над законопроектом про впорядкування земельних відносин і передачу нетрудових земель в розпорядження земельних комітетів. Закони буде видано в короткім часі. До того - ж часу мусять бути спинені 'всякі самовільні захвати' (підкр. наше — М. М.).

Центр ваги цього документу лежить, звичайно, не у „впорядкуванні земельних відносин“ та передачі земель в розпорядження земельних комітетів, а в утамуванні „анархії“, в спробах обдурити об'єктивний хід подій, наліпивши на пролетарський і селянсько-революційний рух образливу етикетку „злочинства несовісних осіб“. Справа йшла про енергійну боротьбу з більшовицькими настроями, що весняною повіддю зносили дрібно-буржуазні загати й опановували чим раз більші й більші простори. Представники дрібно буржуазії не помітили, що весь напрям, в якому йшов розвиток революційних подій, був не їхній. Вже пізніше, після величавого іспиту сил, коли дрібно-буржуазні українські недоріки опинилися в еміграції, дехто з них знайшов у собі досить сміливості, щоб одверто визнати свою неміч, нездібність до керовничої ролі в минулому ході подій. Варто вказати пальцем хоча-б на В. Винниченка, що в своїй книзі „Відродження нації“ одверто сказав, що в ті часи маси стояли вже на боці більшовиків, що масам більш імпонувала рішучість і ясність політичної лінії більшовиків, ніж безхарактерне бовтання „української демократії“ між двома головними („полярними“) соціально-класовими таборами.

Власне найбільш характерною ознакою політичної поведінки української дрібно-буржуазної демократії була рїса, притаманна всім представникам цієї породи людей, — це велетенський страх перед масами, невіра в сили революційної стихії. Все, що було від цієї останньої, в очах дрібно-буржуазної демократії було звичайнісіньким розбишацтвом, темною силою, „анархією“. Центральна Рада, Генеральний Секретаріат, головні партії „української демократії“ — УПСР і УСДРП головні свої сили звернули в бік боротьби з виявами революційної енергії трудящих мас, а не в бік зламання опору вчорашніх пануючих сил. Це, розуміється, походило від переляку перед масами, перед революційно-творчим патосом руху того часу, а не від чогось иншого.

Всі характерні ознаки цієї дрібно-буржуазної розгубленості, безпорадності, переляку від величавості стихії проходять через усю „державну роботу“ представницьких органів „української демократії“. На люди Центральна Рада і Генеральний Секретаріат виходили

¹⁾ М. Шаповал. „Велика революція“ — стор. 30.

в революційних одежах, обіцяли III універсалом всю землю передати до рук „трудового народу“, а слідом за III універсалом видавали пояснення, за яким виходило, що „зміну власності, як і цілий земельний устрій на Україні, мають потвердити і остаточно рішити Українські Установчі Збори“, а „землі всіх без виїмку трудових господарств... зостаються у власності давніх власників“. А ще в додаток до цього пояснення секретарство земельних справ видало обіжника до земельних комітетів, в якому давало своє тлумачення, що саме слід розуміти під нетрудовими землями. Виходило, що „земельних власників, які мають землю в межах трудового господарства, приміром, менше, ніж 50 десятин, універсал не торкається; така трудова власність універсалом не касується і зостанеться по-давньому“. В тім-же напрямку був вироблений секретарем земельних справ Б. Мартосом (с.-д.) проект земельного закона, що торкався тільки поміщицьких маєтків і залишав зовсім недоторканими міцні куркулівські господарства. Представники української дрібної буржуазії провадили політику своїх соціальних кол: політику куркуля, що не міг замирити, звичайно, з пролетаріатом, але також користав з нагоди підірвати економічну міць поміщика, зміцнивши свої господарські позиції.

Не краще стояла справа з „реформаторством“ генеральних секретарів і в інших галузях „державної роботи“. Ніхто й пальцем не ворухнув проти фінансового капіталу, банкири робили під владою Центральної Ради, що хотіли; весь господарчий апарат був у їхніх руках. Українські „демократи“ за всяку ціну не хотіли скидатися на більшовиків, і всі економічні привілеї, що з них користала буржуазія на шкоду революції, залишалися незацепленими. Сиділо й старе чиновництво на своїх місцях, як сиділо й до революції. Розуміється, що й робота таких „демократичних“ урядовців нічим не відрізнялася від роботи старого царського апарату. Царські судді, прокурори судили за „анархію“, присягаючи на „Установчі Збори“; шкільні інспектори — „обрусителі“ стежили за „добронравним“ напрямком освітньої праці в „Українській демократичній державі“. Все було гаразд: більшовизмові, мовляв, ніде й носа просунути. Фінансово-економічний апарат немилосердно саботував; торгівля й промисловість тихенько спочивала собі в руках своїх власників, а Генеральний Секретаріат з усіх сил вишукував „більшовицьких агентів“, закручуючи г. й ку на революційній робітничо-селянській стихії. Надзвичайно мальовничо розповідає про цей бік „діяльності“ української дрібно-буржуазної державности в згадуваній уже книзі В. Винниченко. За його характеристикою, Генеральний Секретаріат був дуже втішений, коли якийсь царський генерал-поміщик, рятуючись від більшовиків, прохався „на роботу“ до Центральної Ради. Справа в таких випадках ходила лише про те, щоб пан-поміщик був сином української („демократичної“, за Шаповалом) нації.

На цьому можна і поставити крапку в нашому викладі. „Державна діяльність“ української дрібної буржуазії навіть на цьому невеликому перегоні (1917 рік — до гетьманщини) дає безліч матеріалу до розуміння її ролі в роки революції й громадянської війни. Українська демократія, що взяла на себе завдання перевести на Україні типову націонал-буржуазну революцію, говорила про справу соціального визволення лише остільки, оскільки те потрібно було для її головної мети — справи створення своєї національної (дрібно-

буржуазної) держави. Власне лише для зискання симпатій у широких масах для цієї головної мети й уживалося соціалістичної фразеології. В такій оцінці збігаються між собою всі табори „українського громадянства“, від велико-буржуазного до табору „української демократії“.

— „Як-би не було більшовиків — каже Ол. Саліковський¹⁾, — то напевне не було-б... 3-го універсалу Центральної Ради“. І далі — про соціальну програму того універсалу: — „за допомогою їх (аграрних тез — М. М.) малося на меті одтягнути українське селянство й робітництво од російського, по суті антиукраїнського, більшевизму. Це була, так би мовити, конкуренція: „ми даємо не менш, ніж більшовики, — ідіть за нами“ (підкр. наше — М. М.).

Точнісінько також пояснює мотиви соціалістичної фразеології „української демократії“ й М. Шаповал:

— „В-осени 1917 р. „обговорювали“ земельний закон кілька місяців, а видали його на передодні опущення Києва. Це було жалюгідне хитрунство: „вплинути на маси“. О, як би ви видали його через тиждень після III Універсалу, то ви політично зарізали б більшовиків. Закон про 8-год. час праці прийнято... в Жмеринці, коли про його ніхто вже не міг почути, а вся Україна клекотіла. Хотіли законної верхньої влади, але Установчих Зборів не скликали, коли треба було. Почали про це думати пізніше, але було вже пізно: саботаж українських партій вже зробив своє діло. Конституцію УНР прийняла Ц. Рада 29 квітня — в день німецько-гетьманського перевороту. Яка конституція тоді вже могла-б? На вулиці валять республіку, а законодавці голосують її конституцію замість того, щоб взяти рушницю в руки“²⁾ (підкреслення наше — М. М.).

Як ще краще можна схарактеризувати всю гнилизну дрібно-буржуазного проводу революції на Україні? Очевидно, це — незаперечна правда, коли навіть колишні „діячі“ сьогодні приходять до такої думки. Використання соціальних гасел, як демагогічного, шарлатанського способу для організації мас навколо гасел національної волі і тільки („конкуренція“ з більшовиками за Саліковським; „жалюгідне хитрунство“ за М. Шаповалом) — це-ж просто вбійчий паспорт для „соціалістичних“ партій, що намагалися взяти переможний провід підчас революційних подій на Україні. Не дивно, що історія неприємно пожартувала з носіями ідеї безбуржуазності націй та сумнівної вартості „українськими державниками“. Не дивно, що 11 літо революції Україна святкує без їх. „Ударні маси“ революції на Україні — робітництво й селянство — викинуло геть за кордони своєї держави її невдачу — „організатора“, контр-революційного дрібного буржуа³⁾. Не вдалося „хитрунам“ з табору УПСР та УСДРП перехитрувати ходу історії. На 11 році революції багатомільйонові трудящі маси України „хитрують“ над зміцненням своєї господарки; над

¹⁾ Ол. Саліковський. „Нова Україна“ (Шлях нашої державности). Київ 1919 р., стор. 17.

²⁾ М. Шаповал „Велика революція“ — стор. 189 — 190.

³⁾ „Які сили українські виступили в революції? В ролі організатора революції — була в 1917 — 19 р. р. українська інтелігенція і пів-інтелігенція, а в ролі ударних мас — селянство і робітництво“ — М. Шаповал „Велика революція“ — стор. 181.

Дніпрельстанами; над прокладкою нових і нових шляхів через гушавину старих забобонів, темноти, невідомости; над створенням культурних цінностей, національних формою та глибоко-інтернаціоналістичних своїм змістом. І тому-то так спокійно реагує Червона Україна на всякі „хитрування“ уламків української дрібно-буржуазної контр-революції по контр-розвідках, штабах та „охранках“ капіталістичних держав,— бо знає вона з історичного досвіду, що запроданці й сікофанти імперіалістичної буржуазії — погані конкуренти (висловлюючись жаргоном Саліковського) робітничо-селянській українській державі.

В. АВЕРИН

50 років життя — 32 роки революційної боротьби Г. І. Петровського¹⁾

Минуло півстоліття з дня народження Гр. Ів. Петровського. По-заду залишилося 32 роки його свідомого життя й самовідданої боротьби за визволення робітничої класи, за комунізм.

Цей пройдений важкий шлях більшовика-ленінця, майже третина століття, не лише різноманітний, а й багатий на зміст. Він надзвичайно інтересний для нашого молодого покоління, бо цей шлях є тісно сполучений з історією нашої партії, з усіма етапами, через які вона пройшла, вкупі з робітничою класою нашої країни.

Початок революційної діяльності т. Петровського належить до тієї доби, коли на зміну теорії народництва прийшов марксизм.

Спроба народників у кінці першої половини 80-х років минулого століття відживити свою діяльність успіху не мала. Їх місце стали посідати марксисты. Правда, соціал-демократія тільки що народилася, вона ще йно стала зміцнювати свою теорію й програм, та вона розвивалася без робітничого руху. Цю добу В. І. Ленін (у статті „Що робити?“) схарактеризував ось як:

„р. р. 1884 — 1894 були добою виникнення й зміцнення теорії та програму соціал-демократії. Число прибічників нового напрямку в Росії мірялось одиницями. Соціал-демократія існувала без робітничого руху, як політична партія, переживаючи процес утробного розвитку“.

Це стосується десятиріччя, що обіймає добу найшвидшого розвитку капіталізму в колишній Росії, й особливо розвитку гірничої промисловості на Україні. Варто лише згадати, що здобуток вугля на Україні за 25 років (р.р. 1877 — 1902) збільшився вдесятеро, а вплив чавуну в 53 рази і становив від загального впливу в Росії — 53%. Розвиток капіталізму на Україні В. І. Ленін, у своїй книзі „Розвиток капіталізму в Росії“, схарактеризував ось як:

„Південь молодий і пробуває в періоді формування. Приватно-капіталістична промисловість, що значно виросла тут за останнє десятиріччя, не знає ні традицій ні замкненості певного населення. У південну Росію цілими масами переселялись робітники, а в сучасну добу гарячки (р. 1898) туди перевозяться з Америки цілі заводи“

Ця характеристика стосується поперед усього до Катеринославщини в тодішніх її межах і міста чавуна, заліза й криці — Катеринослава, що перейменовано тепер на Дніпропетровське. В цьому місті

¹⁾ Стаття заізнилась друком. Ред.

й почалася революційна діяльність Григорія Ів. Петровського. Коли історія катеринославської металургійної промисловости має 41 рік, то історія виникнення першого соціал-демократичного робітничого гуртка серед робітників брянського заводу має за собою 34 роки (р. 1894). Двома роками пізніш Гр. Ів. Петровський не тільки увійшов до гуртка брянських робітників, а вже навіть брав активну участь в революційній роботі соціал-демократичної організації.

Треба відзначити, що попервах соціал-демократичні гуртки за межі вивчення теорії марксизму не виходили. Цю добу молодости російської соціал-демократії В. І. Ленін у статті „Завдання російських соціал-демократів“ схаактеризував так:

„Російська соціал-демократія ще молода, вона ледве-ледве виходить з того зародкового стану, коли переважне місце відлялось питанням теоретичним. Вона що-йно починає розгортати свою практичну діяльність“.

Катеринослав грав визначну роль. Це місто, розташоване на правому березі Дніпра, в центрі донецького вугля й криворізької руди, перебувало в своєму первісному стані до прокладки катерининської залізниці (р. 1884). За останнє п'ятиріччя 80-х років минулого століття, з спокійного провінціального містечка, Катеринослав зробився величезним промисловим осередком України.

На ґрунті воістину казкового розквіту металевої промисловости виникла, зміцніла й виросла в могутню силу соціал-демократія.

Страйкова хвиля 1885-го року й особливо петербурзькі страйки р. 1886-го спонукали царський уряд видати перший дуже куций закон робітничого законодавства з дня 2 червня р. 1897-го. Одначе й цього закону, що не забезпечував найменших інтересів робітників, капіталісти величезного брянського заводу не виконували.

Злидений заробіток за 12-ти годинний робітничий день, безупинна сваволя, позбавлення робітників права чинити позви за каліцтво по місцевій праці—все це створювало серед робітництва підвищений настрій і цей настрій у травні р. 1898-го вилився в стихійний бунт робітників брянського заводу.

Напередодні виступу робітників, серед котрих тоді працював Гр. Ів. Петровський, р. 1898 „Спілка боротьби за визволення робітничої класи“ в своїх листівках висувала дуже скромні вимоги. Вони полягали приблизно ось в чому: 1) поліпшення справи медичної допомоги, 2) скорочення робітничого дня по суботах і в передсвяткові дні, згідно з законом з дня 2-го червня 1897 р., 3) підвищення розцінок, 4) акуратний виплат заробітку, 5) чемне поводження то-що. Розуміється, що ця листовна й усна агітація виясняла становище робітничих мас та підвищувала їх настрої.

Розвиткові соціал-демократичних ідей серед робітництва м. Катеринослава ніби-то сприяв сам царський уряд. В січні р. 1897-го, після петербурзьких страйків р. 1896-го, були вислані до Катеринослава видатні петербурзькі організатори та пропагандисти соціал-демократи: Бабушкін Ів., Морозов Пет., Філімонов, Богданов, Яковлев і багато інших із школи В. І. Леніна.

В цю групу увійшов і тов. Петровський. Вона поклала тверді підвалини соціал-демократичних гуртків серед робітництва.

Агітації й пропаганди соціал-демократичних ідей, що де-далі ширилась поміж робітниками як листовно, так і усно, не могла не

помітити жандармерія. Тим паче, що тоді в галузі конспірування своєї роботи ще не було в організації досить досвіду.

Великий провал досить великої групи найвидатніших соціал-демократів у березні (р. 1898) в значній мірі послабив вплив організації серед робітництва, і це тимчасове послаблення цілком відбилося на стихійному виступі робітників. Погромлена в березні р. 1898 організація не здолала надати цьому виступові належного організованого порядку.

Масовий виступ почався протестом робітників проти вбивства заводського робітника Кутіліна охоронником заводу-осетином, обернувся в неорганізований бунт і пройшов без будь-яких вимог з боку робітників.

Енергія, що збиралася протягом довгих років, була скерована не в той бік. Робітники розстрожили контору та товариську споживчу крамницю, що спритно використала адміністрація заводу.

Робітники скеровували свою ненависть проти машин, але вони ще не розуміли своїх класових завдань. Поліцейська та інша влада, що попервах розгубилася, дуже швидко спам'яталася. Вона арештувала 2000 робітників; з них 500 робітників вислано на батьківщину, а 73 віддано під суд, при чому 34 з них трималося в в'язниці.

Хоч як намагалася слідча судова влада надати цьому процесові політичного характеру, з цього нічого не вийшло.

Оскільки цей виступ відбувся без участі соціал-демократії, без її керування, остільки він був цілком під владою стихії. Все-ж таки згаданий виступ, що закінчився голосним судовим процесом, сприяв швидкому пробудженню класової свідомості серед робітництва. Він створив сприятливі передумови для поширення соціал-демократичних ідей серед робітництва й полегчував роботу в наступні роки соціал-демократичній організації.

Судовий процес притягнув до себе увагу громадських поступових кол. Гурткові видатніших адвокатів, що виступав на цьому процесі, пощастило обернути цей процес над робітниками бунтарями в суд над деспотичними порядками, що за їх допомогою прикажчики „сіятельних“ акціонерів правили заводом.

На суді була розгорнута жахлива картина сваволі, що панувала на заводі. Інженер Кох, не бажаючи того, розповів судові, що за р. 1898-й на заводі було 2836 нещасних випадків. Простіш кажучи—це означало, що що-року калічилося 40% загальної кількості робітників. Він також сказав перед судом, що за р. 1898-й заводоуправа виплатила робітникам за каліцтва 23.000 крб., цеб-то пересічно за кожне каліцтво по 8 крб. 10 коп.

Банда станових представників, хоч і відкинула політичні мотиви у виступі робітників, однак кваліфікувала його як економічний, засудивши багатьох робітників до арештантських рот, з позбавленням прав.

Для ширших робітничих кол, цей наочний приклад жорстокої розправи класової юстиції з робітниками, що не витримали нелюдського гніту, не минув даремне. Робітництво зрозуміло, що їх ворог не машина, не стіни бездушних будівель, що їх зруйновано. Передовикам робітникам стало ясно, що вся капіталістична система, зо всіма її надбудовами, обернута усім своїм вістрям проти робітничої класи. Робітництво зрозуміло, що головніші перешкоди до визволення робітничої класи це самодержавний устрій, що без повалення його неможливе економічне визволення.

У другій половині р. 1898-го після виступу робітників брянського заводу, завдяки створеним умовам, соціал-демократи, що вціліли після березневого провалу, розгортали жваву роботу. В р. 1899-му число гуртків доходило 25, з загальною кількістю членів у них коло 200. В тодішні часи це вже була досить солідна організація. Катеринославська організація поповнилася новими силами, і в січні р. 1900- вона вже випустила перше число нелегальної газети „Южный Рабочий“.

Цьому зростанню значно сприяв і 1-й з'їзд РСДРП, що відбувся в березні р. 1898-го.

В січні р. 1899 катеринославська „Спілка боротьби за визволення робітничої класи“ в своїй відозві до робітників виясняла значіння робітничої партії, повідомляла про виникнення РСДРП й про своє приєднання до неї. Ця листівка (прокламація) вийшла вже за підписом катеринославського комітету РСДРП.

Катеринославська організація РСДРП швидко переросла міські рямці. Коли перед першим з'їздом головну роль грала київська організація, то два роки пізніш ця роль перейшла до катеринославської.

Не зважаючи на те, що в першій половині р. 1900-го катеринославська організація вже була досить дужа, вона в той же час мала хибу — недостачу єдиного центру і єдиного керівництва. Тому то катеринославській організації належав почин у намаганні скликати 2-й з'їзд РСДРП. Одначе арешт групи, числом понад 100 душ, став на перешкоді всім спробам скликати з'їзд. Майже всі активні робітники були ув'язнені, в тому числі й Гр. Ів. Петровський, що приїхав до Катеринослава з Миколаїва, звідкіль виїхати запропонував йому поліцмайстер, загрожуючи в разі невиїзду арештом.

Цього провалу катеринославська організація зазнала через провокатора Закса, що одержав за цю кайнову роботу чин поліційного наглядача.

Вийшовши з в'язниці Гр. Ів. Петровський мусив виїхати з Катеринослава, бо для нього робота в цьому місті стала неможлива. Він переїхав на Щербино-Неліповські рудні в Донбас і там провадив далі революційну роботу.

Поруч із зростанням соціал-демократичної організації, стали намічатися серед її членів суперечності в теоретичних і практичних питаннях. В р. 1900-му поруч з комітетом РСДРП, існував невеличкий гурток інтелігентів. Цей гурток опозиціонерів, що не визнавав централізації, намагався замість політичної агітації вести пропаганду. Він обстоював демократичні погляди „виборності“. Цей гурток уже мав усі зародки опортунізму, котрі стали підвалиною в дальшому процесі розвитку зформованого правого крила в лавах соціал-демократії, що спричинилось до розламу соціал-демократичної партії на 2-му з'їзді.

Поруч із зростанням соціал-демократії, в 1900-роках на кону з'явилася ліберальна інтелігенція з своєю культуртрегерською політикою, без програму. Вона відчиняла книгозбірні, читала лекції й тим вчинила певну послугу робітничому революційному рухові. Одначе ця ліберальна й почасти напівнародницька інтелігенція мала на меті далеко не культурно-освітні завдання. Вона намагалася заволодіти робітничими гуртками, щоб скерувати робітничий рух у бік від політичної боротьби, по лівій „економізмі“. Не обійшлася справа й без зубатців, та їх діяльність успіху не мала.

Соціал-демократична організація в своїх листівках, реагуючи на всі видатніші події робітничого й політичного життя, в той же час не нехтувала й основним завданням робітничої класи — боротьбою проти самодержавства. Не зважаючи на часті арешти одиниць і цілих груп членів соц. дем. організації, її праця розгорталась в широчині і в глибину. Організація завоювала досить впливу серед робітництва, й цей вплив вона перевірила на першому масовому виступі робітників м. Катеринослава в серпні р. 1903-го.

На весні р. 1903, після арешту деяких членів катеринославського комітету РСДРП й після виїзду деяких, комітет знову був поповнений новоприбулими товаришами.

Розпалилася запекла боротьба; комітет намагався опанувати периферію, що її окремі ланки були під впливом „рабочедельців“. Комітетові пощастило справитись із цим завданням. Делегати (два) від катеринославської організації на 2-му з'їзді голосували по всіх питаннях з більшовиками, а катеринославський комітет РСДРП, після повороту делегатів із з'їзду і заслухання доповіді, цілком погодився з постановами з'їзду й висловив догану дезорганізаторським спробам порушити єдність в її лавах.

Катеринославський загальний страйк відбувся в початку серпня р. 1903 під керівництвом катеринославської організації РСДРП. На 4-те серпня р. 1903 ес-ери вирішили закликати робітників до страйку, але комітет РСДРП переконав їх утриматись від цього наміру. Страйк почався 7-го серпня, як то ухвалила комісія з залізничних паровозних майстерень. За нею виступили робітники заводу Езау. Робітники цих підприємств, об'єднавшись в одну величезну масу, рушили до брянського заводу з співом революційних пісень. Застрайкували й брянці.

Натовпові робітників шлях перепинили. Козаки кинулись на робітників, а піхота стояла напоготові. Робітники відбивалися камінням.

Коли робітники наблизились до салдат на сотню кроків, дано команду „пали“. На місці залишилося 11 робітників забитих і 15 раних, з них троє померло.

Страйк відбувся цілком організовано. Не зважаючи на розстріл робітників, у перший день страйку робітники збиралися тисячами на мітинги. Виголошувалося політичні промови, і всі дні цього страйку та кривавої розправи були обарвлені в політичний колір.

Через тиждень страйк цей, що відбувся як ніколи організовано, припинено з наказу комітету РСДРП. Почалися арешти, а в листопаді (2-го, р. 1904) 56 робітників стало перед судом, з них 42 засуджено до тюремного ув'язнення на різні терміни.

Так закінчився перший масовий революційний виступ катеринославських робітників. Репресії проти революційних робітників не обмежувались одним м. Катеринославом. Арешти р. 1903 відбулися і по губернії. Посеред заарештованих був і Григорій Іванович.

Після 2-го з'їзду РСДРП суперечка поміж двома крилами — правим та лівим — соціал-демократії не тільки не припинилася, а навпаки — дискусії відбувалися далеко завзятіше. 2-й партійний з'їзд РСДРП вніс ясність у політичні й тактичні лінії обох напрямків і члени партії змушені були свої стосунки до постанов більшості визначити.

В розпалі дискусій, що тривали після з'їзду, Гр. Ів. Петровський (р. 1904), що перебував знову в Катеринославі, пристає до більшовиків.

Багато палких суперечок поміж більшовиками та меншовиками було в справі ставлення до російсько-японської війни. Комітет РСДРП випустив низку листівок, у яких вияснював причини далекосхіднього бойовиська й визначав, як соціал-демократична організація ставиться до війни взагалі, з закликом до робітників та селян не йти на війну.

Р. 1905-го після розстрілу робітників у Петербурзі 9 січня робота соціал-демократичної організації, під впливом подій кривавого тижня й війни, розгорталася в глибину й широчінь. Організація перейшла від гуртківщини до впорядження масовок. Серед заводських робітників переважний вплив залишався за соціал-демократами. В залізничних майстернях користувались впливом ес-ери. Повстання матросів на „Потьомкіні“ в липні р. 1905 ще більше підлило масла в огонь. Грунт для агітації був більш ніж сприятливий. Катеринославський комітет РСДРП ухвалив впорядити страйк; почався страйк з паровозних майстерень. Робітники залізничники всією своєю масою рушили до брянського заводу. На цьому заводі-велетні члени „Союзу Руського Народу“ намагалися стати на перешкоді страйкові, але успіху не мали.

Пролетаріят Росії кликотів, кликотів і на Україні. Стали виникати селянські повстання, в повітрі пахло наближенням революційної бурі. Наближався жовтень р. 1905-го. Події йшли своєю чергою. Загальний страйк залізничників, а за ними решти робітників Росії, не на жарт перелякав царський уряд. Булигінської Думи було за-мало, і щоб паралізувати революційне піднесення, що де-далі зростало, урядові Миколи Останнього довелося відступити далі.

Я пам'ятаю випадок, коли авторів цих рядків, тоді ще молодому більшовикові, довелося бути на одній вузькій нараді в перед-жовтневу добу, де обмірковувано питання, як ставитись до булигінської Думи. В невеличкому човні, що його несло течією згори вниз Дніпром, були товариші: Гр. Ів. Петровський, Андрій Булигін, Іван Колосков, Микола Міллер, Василь Соловйов, Іван Меренков, решти не пам'ятаю. Всього було чоловіка 10—12 і всі більшовики. Лінія більшовиків що до булигінської думи була ясна.

Цю лінію виразно сформулював В. І. Ленін у березні („Вперед“ № 14 з дня 30-ІІІ-1905). Наведімо цитату з цієї статті геніальної установки:

„Коли російська робітнича класа після 9 січня здолала за умов політичного рабства змобілізувати понад мільйон пролетарів для колективного сталого й витриманого виступу, то за умов революційно-демократичної диктатури ми мобілізуємо десятки мільйонів міської й сільської бідноти, ми зробимо з російської політичної революції пролог європейського соціалістичного перевороту“.

Ця лінія, визначена Леніним, була для більшовиків основою в полемичних суперечках з меншовиками й усіма иншими угрупованнями ідеологів дрібної буржуазії.

Вона визначала й більшовицьке ставлення до булигінської Думи. Розвиваючи цю думку, В. І. Ленін на ІІІ з'їзді РСДРП казав: „Без демократичної диктатури пролетаріату й селянства республіка в Росії неможлива“.

Це казав В. І. Ленін за 5 місяців до жовтня р. 1905. Пізніші події з цілковитою точністю ствердили цілком і вповні ленінську

лінію, як і наведену коротку цитату з промови Леніна, виголошеної на III з'їзді РСДРП.

Події в Катеринославі почалися загальним страйком 10 жовтня р. 1905. 11 жовтня все промислове життя завмерло. Настрій серед робітників був бойовий. По місту просувалося військо. Першу стрілянину по робітниках розпочато на залізничній колії біля катеринославського вокзалу.

Вона обійшлася всього в дві жертви. В той-же день коло пам'ятника Пушкіну козаки зробили два випали в демонстрацію, що мирно посувалася. 7 демонстрантів забито, 18 — ранено. На першій Чечелівці з самого ранку будували барикади. Об 11 год. ранку 11/X 1905 року військо наблизилось до барикад, але нападу не починало. Аж о 15 годин 30 хвил. військо захопило першу барикаду. Коли військо захоплювало барикади, з недобудованого дома кинуто три бомби, що з них одна не розірвалася. Рештою, що розірвалися, поранено 20 піхотинців, 9 козаків і одного піхотинця вбито.

За 11 жовтня всього забито й померло від ран 31 чол. і поранено 21 чол.

Поранених безумовно було значно більше й далеко не всіх підраховано.

Після цих кривавих подій настрої і далі залишався напружений. Маніфест 17 жовтня дрібно-буржуазна обивательщина зустріла літерально захватом; робітники з Катеринослава до царського маніфеста поставились недовірливо. В міському саду мітингували. Серед більшовиків, котрі могли виступати тоді, були Гр. Ів. Петровський, Андрій Булигін, що подавав великі надії, Іван Меренков та інші. Всі вони тоді були робітниками брянського заводу.

Був створений інститут уповноважених, котрий і поклав початок утворення Ради Робітничих Депутатів, а з Ради Робітничих депутатів виділено „коаліційний“ Бойовий страйковий комітет. Царський маніфест з дня 17/X р. 1905 привітали ліберальні кола й кола дрібної буржуазії й стали повертатися спиною до революції. Справжнім силам революції доводилось уже провадити боротьбу не лише з урядом, а з тими так званими поступовими силами, що до 17/X 1905 р. не перешкоджали розвитку революції.

Робітнича класа залишилася наче б одна, та й серед її лав була межа. Частина робітників прихильно ставилася до ес-ерів, з їх привабливим гаслом „землі та волі“.

Більша частина підтримувала меншовиків, з їх більше ніж надмірним ухилом до „демократизму й легальности“. Досить лише пригадати, яка палка дискусія розгорнулася на засіданні Ради Робітничих Депутатів між більшовиками та меншовиками в питанні про назву нового органу. Більшовики пропонували назвати „Бойовим страйковим комітетом“, а меншовики просто „Страйковим комітетом“.

Ця на перший погляд, здавалось, дрібна суперечка мала під собою глибоку підставу у поглядах на завдання революції р. 1905. Навіть компромісна назва, як от — „Бойовий страйковий коаліційний комітет“ примусила представників залізничної й поштової спілок голосувати проти, щоб зовсім не брати участі в роботі цього органу.

В міру того, як після маніфесту 17/X р. 1905 всі попутники стали відходити від революції, місцева влада стала приходити до пам'яті.

Центр революційного життя перемістився з міста на околицю, а саме: в „Товариство тверезости“ на Чечелівці, аудиторію колоній

брянського заводу, мостовий цех — для великих зборів та їдальню залізопрокатного цеху брянського заводу. В робітничих селищних районах організовано так звані біржі (по вулицях), де вечорами відбувалися збори.

Гр. Ів. Петровський був делегатом на зборах, був у складі Ради Роб. Депутатів, а також і в складі „Бойового страйкового коаліційного комітету“, де був за секретаря.

Наша більшовицька партія тоді була ще не багата на більшовиків робітників, здатних виступити на масових робітничих зібраннях і своїми, може часом і не дуже змістовними промовами, запалювати революційний вогонь у серцях сотень і тисяч революційно настроєних робітників. До числа цих небагатьох належав тоді й Григорій Іванович.

Старі катеринославські робітники добре пам'ятають тов. Петровського. Пам'ятають його численні виступи. Пам'ятають його полемику з меншовицькими й есерівськими балакунами.

Катеринославська організація більшовиків була бідна на дуже ораторські сили. Їх було раз, два — тай по всьому!... Одна з них — тов. Артем, що про долю його й досі нічого не відомо.

Це був один з улюблених промовців на робітничих зборах. Другий — Борис Волін, що нині працює в Москві. Це були два найдужчих більшовицьких промовці. Їм допомагали більшовики робітники — Гр. Ів. Петровський, Андрій Булигін (мій перший учитель), Іван Меренков, що були вже підготовлені, але не володіли даром слова, та деякі інші з робітників.

Міська чорносотенна дума двічі зверталася до депутатських зборів катеринославських робітників з пропозицією прибути на її засідання, але Рада Роб. Деп. та Бойовий страйковий коал. комітет через газету „Вестник Юга“ 6/XI року 1905 від цього відмовилися. В листі до редакції Р. Р. Д. писала, що не визнає міської думи, вважає гласних за хуліганів та погромників, і закликає населення бойкотувати установу, що заплямувала себе погромом. Це писалось вже після погрому, що його члени „Союзу Руського Народу“, з санкції й з допомогою влади, організували 21/X р. 1905.

Влада попервах не чинила перешкод погромникам. Вона свиритно використала погромне гасло „бий жидів“. Більшовицька організація й революційно настроєні робітники були свідомі того, що після розправи з дрібною єврейською буржуазією й біднотою єврейською відбудеться розправа й з революційними робітниками.

Тому-то робітники, на заклик більшовицької організації, готувалися до відсічі. Вони виробляли списи й иншу первісну зброю. Вони в багатьох місцях, де не було досить озброєної військової охорони „істинно-руських“ погромників, припиняли погроми.

Вони створювали робітничі бойові загони, що мали погане первісне озброєння.

В організації бойових робітничих загонів, в їх озброєнні, в боротьбі з погромною кривавою хвилею т. Петровський брав найактивнішу участь. Не минало скільки-небудь визначних зборів робітників, щоб на них не був, або не виступав Григорій Іванович. В механічному цехові брянського заводу, де працював т. Петровський, було дуже міцне ядро членів „Союзу Руського Народу“. Більшість цієї погромницької банди складалася з висококваліфікованих робітників, і під час страйків цих погромників доводилось знімати з роботи за допомогою прогоничів та шруб.

Найдужчий вплив більшовики мали серед робітників брянського заводу, тому на цьому заводі й більшовицька організація була найдужча. Робітники цього заводу-велетня до революції р. 1905, під час революції р. 1905 і після неї являли собою найпоступовішу революційну частину не лише серед катеринославських робітників, а й серед робітництва гірничої України.

Останнє піднесення революційної хвилі в Катеринославі р. 1905 почалося страйком поштово-телеграфної спілки 28/XI й страйком залізничників 29/XI, які обернулися в загальний страйк, що почався 8/XII р. 1905.

Слідом за цим страйком почалася доба найзапеклішого терору. Влада вважала себе досить дужою. Вона стала громити не лише окремі організації, не лише арештовувати окремих осіб та цілі гуртки, а й чинила масові труси помешкань у робітничих районах. Труси відбувалися за допомогою війська, всякого роду, навіть артилерії.

На загальний виступ робітників м. Катеринослава влада відповіла контр-наступом по всьому фронту, як у місті, так і в селі. Рада Робітничих депутатів та „Бойовий страйковий коаліційний комітет“ зішли з кону. Найвидатніші робітники в кінці грудня перейшли в нелегальне становище, а частина їх залишила місто. Григ. Ів. Петровський мусів також покинути Катеринослав. Революція стала спадати.

Тимчасові попутники — дрібно-буржуазна інтелігенція та мо-лодь — повернулися спиною до революції. Робітнича класа залишилася самотня. Та й вона не являла собою чогось єдиного цілого, бо чимала її частина, навіть більша частина підтримувала „демократичні легальні“ ілюзії соціал-демократичних меншовиків.

Цілком ясно було, куди завертає революція. Царський уряд свої поступки, зроблені 17/X р. 1905, новим законом про Державну Думу, з дня 11/XII р. 1905, взяв назад. Він новим законом про вибори в Державну Думу позбавив участі в виборах фактично величезну більшість селянського незаможного населення й робітничої класи. Він обернув Державну Думу в слухняний дорадчий орган, поставивши над нею Державну Раду, що її більшу частину призначав цар, а меншу вибирали попи, поміщики, шляхецтво та капіталісти.

Березневі вибори в I-шу Державну Думу в Катеринославі пройшли під знаком бойкоту. Катеринославський комітет РСДРП, у своїй відозві до робітників закликав використати передвиборчі зібрання, але одночасно закликав і бойкотувати самі вибори. Проведені зібрання 7/III р. 1906, для виборів уповноважених по всіх підприємствах м. Катеринослава далі використання зібрань катеринославською організацією РСДРП, не йшли. Робітники визначніших підприємств пішли за соціал-демократичною організацією і виборів уповноважених не робили. Відбулися вибори лише на деяких дрібних підприємствах.

Наведемо тільки один випадок виборів уповноважених від велетня — брянського заводу. Робітники, що мали виборче право, в числі понад 5 тисяч, на зборах у мостовому цехові вибирати уповноважених зріклися.

Робітники не дали поліції заарештувати промовців, що вона намагалася зробити.

Цього ж дня — 7/III в „Товаристві тверезости“ зібралося 24 „істино-руських“ погромників, що їх припадало по 2 чоловіка на цех, і ці хулігани на своєму зібранні обрали 5 уповноважених. Ось їх

прізвища: Ветвицький, Циганов, Поляков, Білоусов та Погорелов. Так обирали депутатів до 1-ої Державної Думи в Катеринославі.

Перша Державна Дума, що вибори до неї відбулися по купочному закону з дня 11/XII р. 1905, вийшла „занадто“ лівою, і царський уряд її розігнав. Вибори в 2-гу Державну Думу проведено ще купочним положенням „роз'яснень“. Робітники катеринославщини послали до 2-ої й 3-ої Державної Думи соціал-демократів меншовиків.

Чим-же можна з'ясувати таке становище, що робітники величезної катеринославської промислової губернії віддавали свої голоси меншовикам?

Відгадку цього треба шукати в тому, що характер і рід виробництва у вугільній та рудній промисловостях у більшій мірі, а в металевій у меншій, не вимагали особливо висококваліфіковані робітної сили. Для того, щоб напівробітник, напів-селянин міг заступити певне місце в виробництві, вимагалось лише деякої виучки й звички, а до спритності привчала машина, як напр. прокатка заліза й криці.

Коли до цього ще додати соціальний склад гірничих робітників, що їх давало село, то стане цілком ясно, чому напів-робітники, напів-селяни, в своїй більшості, протягом довгих років пробували під впливом меншовиків.

Треба було майже 10-ти років після розколу соціал-демократії й 7 після досвіду революції р. 1905 з роками найжорстокішої реакції, як у містах, так і по селах, щоб широкі верстви робітництва встигли переконалися в непридатності політики й практики меншовиків у справі революційно класової визвольної боротьби робітничої класи.

Г. І. Петровський, після повороту з закордону р. 1906, де він пробув кілька місяців, до виборів у 4-ту Державну Думу, весь час працював у вугільній та металевій промисловості України, провадячи революційну роботу й підготовляючи кадри революційних бойців для наступних переможних боїв.

Після поразки революції р. 1905 й довгої могильної тиші, знову стала підійматися страйкова робітнича хвиля. Розстріл робітників на золотих копальнях Лени 17/IV р. 1912 став гаслом до величезного зростання революційного робітничого руху.

Ця жорстока кривава розправа на далекій півночі Сибіру розворушила найширші робітничі маси до самої ширини. Робітники гірничого півдня озвалися на ленський погром.

Ця кривава розправа була наочною лекцією для робітників. Під впливом ленських подій та зростаючої страйкової хвилі, широкі робітничі маси стали лівішати.

Вибори до 4-ої Державної Думи відбувалися вже в атмосфері значного піднесення революційного робітничого руху. Співвідношення сил на катеринославщині між більшовиками та меншовиками — що до впливу їх на робітничі маси — змінилося таким способом, що вплив перших зріс, а других послабшав. Однак цю добу не можна ще розглядати як добу переваги більшовиків. Меншовики ще сподівалися провести депутата до 4-ої Державної Думи — меншовика. Вони мали двох кандидатів. Перший Кузнецов, що його кандидатуру висували залізничники меншовики. Другий — Худакормов, не дуже надійний меншовик.

Кандидатура Кузнецова мала не багато шансів і віна відпала, а Худакормов не мав довір'я серед меншовиків. Інших кандидатів вони не мали, тому від своєї кандидатури змушені були відмовитись.

Залишилася одна кандидатура Г. І. Петровського. Цю кандидатуру, добре відому всім робітникам катеринославщини, через довголітню його революційну роботу, не лише підтримували більшовики, але вона вважалася за підходящу для виборців робітників меншовиків, що не згубили ще остаточно свого класового чуття.

Меншовики пильнували, щоб там, де вони мали міцний вплив, проводити меншовицькі „накази“. Вони вважали, що їх накази зобов'язують більшовика зробитися меншовиком. А що це так, ми побачимо нижче.

Скоро лише серед депутатів 4-ї Державної Думи соціал-демократів відбувся розподіл за фракційною ознакою, що для більшовиків не було несподіванкою, катеринославські меншовики скривили обрешену й удано-здивовану міну. Вони загаласували. „Помилійте, моляв. Наш депутат Г. І. Петровський — у більшовицькій фракції! Як же це так? Ми віддали йому наші голоси. Ми вірили в те, що Петровський залишиться вірний нашим наказам, а — дивіться — пристав до більшовиків! Ми не визнаємо його. Він не висловлює нашої думки. Він зрадив нас!“

Чи обмежилися меншовики цими розмовами? Ні. Вони пішли далі. Вони прикинулися наївними простячками, не перестаючи галасувати про зраду Петровського. Вони намагались розпочати кампанію щоб відкликати Петровського з Державної Думи, й навіть почали збирати підписи виборців на спеціально заготовлених листках.

Та з цієї спроби вийшов один конфуз. Робітники не підтримували меншовицьких шахраїв. Робітники знали, кого посиляли до Думи. Вони добре розуміли, що Петровський своєї класи ніколи не зраджував, що він не міг зрадити й меншовиків, бо з часу самого розколу (1903 рік) Петровський весь час провадив боротьбу з меншовиками до самих думських виборів.

Меншовики, що були осоромлені перед очима робітництва, з своїми підписними листами тихенько присіли. Вони про це більш ніде не розмовляли. Їм не пощастило запламувати більшовика, котрому робітники катеринославщини не один раз доручали оборону своїх класових інтересів. В цю пору робітники катеринославщини вже досить розумілися на тому, яка різниця між революційним соціал-демократом більшовиком і соціал-демократом ліквідатором.

Виступи депутатів більшовиків у Державній Думі по цілій низці питань і особливо їх виступи по законопроекті в справі страхування робітників — з одного боку, з другого — наша більшовицька газета „Звезда“, мали великий вплив на робітничі маси. Виступи наших депутатів та „Звезда“ значно полегчували більшовицьким організаціям вести боротьбу з ліквідаторами й поширювати наш вплив на робітництво.

Страхова кампанія почалася фактично ще тоді, коли закон проходив у Державній Думі. Вже при обміркуванні цього проекту поміж більшовиками й меншовиками визначились непримиренні суперечності. Коли-ж переводився у життя цей кущий закон, боротьба поміж більшовиками й меншовиками набрала запеклих форм.

Тим часом, як ліквідатори, домагаючись опанувати лікувальні каси, ставили собі це завдання за саомету, намагаючись уникнути втручання політики в справу лікувальних кас, більшовики навпаки — цю можливість, за тодішніх українських умов, використовували для поширення й поглиблення партійної роботи.

Головніші позиції в страховому русі на катеринославщині захопили більшовики. В губернському „Присутствії“ по справах

страхування робітників меншовики не дістали навіть кандидатського місця, Григорій Іванович нам, катеринославцям, будучи вже депутатом до Державної Думи, чинив велику допомогу в боротьбі з меншовиками. Завдяки його підтримці й при його активній участі ми завойовували одну позицію за другою. Ми визволяли робітників з під впливу меншовиків-ліквідаторів, підпорядковуючи їх нашому впливові.

Хто з катеринославців не пам'ятає масовки, що на ній Григорій Іванович закликав робітників до боротьби з царським урядом, з буржуазією та її льюкаями меншовиками-ліквідаторами?

Старі робітники катеринославщини пам'ятають, який величезний вплив мав Григорій Іванович серед робітників, а за більшовиків і казати нічого, це само собою розуміється.

Багато спільників Григорія Івановича по боротьбі під час революції р. 1905, будучи більшовиками, в роки занепаду революційного робітничого руху, в роки століпінської реакції, опинилися в таборі меншовиків, пізніш ліквідаторів, а в роки імперіялістичної війни також залишалися по той бік барикад. Нема потреби називати їх імена, бо майже всі вони згодом знову прийшли до нашої партії, за винятком двох: Кульського і Півня, що стали тоді провокаторами.

В початку імперіялістичної війни вплив більшовиків на робітничі маси був досить дужий. За зміцнення цього впливу ми досить були зобов'язані тов. Петровському, котрий частенько навідувався до Катеринослава. Досить буде згадати, як катеринославські робітники озвалися на заклик царського уряду до мобілізації.

Катеринославці добре пам'ятають, як чорносотенна банда й поліція не сміли показуватись на вулицях. Як робітники ламали ребра патентованим патріотам із значками „Союза Руського Народу“ і з бляхами поліцейських...

Робітники м. Катеринослава добре пам'ятають, як у перші дні війни тов. Петровський приїжджав до Катеринослава й на цілій низці вузьких партійних зібрань і на ширших робітничих зібраннях дотримувався ленінської лінії „Війна війні“!

В той час, коли соціалісти по всіх майже країнах оголошували гасло „Оборона батьківщини“ й голосували за військові кредити, Григорій Іванович, вкупі з своєю більшовицькою фракцією, головував проти військових кредитів.

Він, вкупі з більшовицькою фракцією, через голови владущих кол, з трибуни Державної Думи, протестує проти імперіялістичного кривавого побойська. Більшовицька фракція Державної Думи ясно й виразно проводила лінію В. І. Леніна.

У всіх виступах депутатів більшовиків, в їх учинках, в тому числі й у тов. Петровського, почувалася провідна залізна досвідчена рука світового проводира В. І. Леніна.

Царський уряд добре тямив, яку небезпеку являли собою більшовики. Він у вересні р. 1914 запроторив їх до в'язниці.

Витривалість і мужність, гідна звання більшовиків Ленінців, ні на хвилину не покидали цю жменьку самовідданих бойців. Ні до суда, ні під час останнього, ні в роки висилки,— з численними етапами,— депутати більшовики не похитнулись. Не похитнувся й тов. Петровський. Він мужньо й до кінця боронив ленінську лінію й справу своєї класи.

Лютнева революція застала тов. Петровського в далекому Якутську, а Жовтнева в Донецькому басейні, куди його послав ЦК нашої партії для зміцнення партійних організацій. Року 1917 Г. І. Петровський

часом бував і в Катеринославі. Його обрали на гласного демократичної міської думи, і він був за товариша голови її. Він допомагав катеринославській більшовицькій організації в боротьбі з дрібно-буржуазними партіями. Він зробив велику послугу в справі мобілізації робітників і в справі підготування їх до наступних боїв.

Г. І. Петровський, як ніхто з більшовиків, користувався впливом, симпатією й любов'ю робітників. Робітники катеринославщини обрали його і на члена Всеросійських Установчих Зборів.

Про пізніші революційні заслуги тов. Петровського зайво писати, бо з року 1918 його робота на найвідповідальніших провідних партійних і радянських постах добре відома робітникам і селянам не тільки України, а й усього Радянського Союзу.

Отже минуле Григорія Івановича тісно сполучене з історією революційної боротьби робітничої класи, з історією більшовицької партії України.

Проф. М. ЛОЗИНСЬКИЙ

В десятиріччя галицької революції

ФАКТИ Й СПРОВА ОЦІНКИ

Галицька Революція — це революційний зрив українського народу Галичини, Буковини й Закарпаття в момент розпаду Австро-Угорщини та творення на її території нових національних держав — з метою об'єднати ці українські землі з Великою Україною в Соборну Українську Державу.

В цьому зриві треба відрізняти два моменти: повстання народніх мас, що звертались проти панування польських поміщиків та буржуазії в Галичині, румунських поміщиків та буржуазії на Буковині, мадярських поміщиків та буржуазії на Закарпатті та об'єднували національне й соціальне визволення в одну цілість, — і керування українських партій, що за мету собі ставили утворення дрібно-буржуазної Української Народньої Республіки.

Проти цього зразу виступив польський імперіалізм, що в змаганню до відбудування Польщі в історичних границях кинувся в першу чергу на Галичину, та румунський імперіалізм, що посягнув збройною силою на Буковину. Перемога шляхетсько-буржуазної Польщі та боярсько-буржуазної Румунії над українською національною революцією в Галичині й Буковині рішила також про долю Закарпатської України, яку одержала від мирової конференції Чехословаччина.

Щоб зрозуміти й оцінити галицьку революцію, треба мати на увазі попередній розвиток Галичини як з погляду її приналежности до Австро-Угорщини, так і з погляду її звязку з українським національним рухом у Росії.

В Австро-Угорщині найлівішими партіями були соціал-демократичні партії II-го Інтернаціоналу, які вже перед вибухом імперіалістичної війни не знаходили спільної міжнародньої революційної мови, тільки брали участь у національній боротьбі, творячи спільний фронт з буржуазними партіями. Імперіалістична війна, яка скріпила тенденції народів Австро-Угорщини до утворення окремих національних держав, скріпила також цей звязок з партіями II-го Інтернаціоналу та буржуазними партіями. В цьому напрямі найдалше пішла польська соціал-демократія Галичини (цеб-то галицька частина П. П. С), яка підчас імперіалістичної війни ясно стала на позицію відбудування Польщі в історичних границях, цебто з включенням Галичини та Правобережної України, як також Білоруси й Литви. Після розпаду Австро-Угорщини революція в державах, що утворилися на її території, ніде не перейшла в пролетарську революцію, за винятком Угорщини, де радянський лад повалили угорська та міжнародня реакція. Комуністичні партії в цих державах зродилися тільки в процесі формування тих держав.

З другого боку передвоєнний український національний розвиток Галичини й Буковини (Закарпаття було зовсім відрізане від участі

в національному житті інших українських земель) був тісно зв'язаний з передреволюційним українським рухом у Росії. Через те українські партії зв'язали перший етап будови української державности на українських землях Австро-Угорщини з тою формою української державности на Великій Україні, що її висунули представники українського дрібнобуржуазно-національного руху передреволюційної доби. Українська радянська державність тільки що творилась в важкій громадянській боротьбі. Коли б українські землі Австро-Угорщини, що змагали до об'єднання з Великою Україною, не були передчасно відрізані від неї, вони під впливом перемоги радянської державности на Великій Україні могли б перейти процес революції до кінця. Однак цей процес спинила насильно чужинецька окупація, яка втиснула їх у рами буржуазних держав — Польщі, Румунії й Чехо-Словаччини.

* * *

Першим актом Галицької революції було утворення з дрібнобуржуазних націоналістичних партій Української Національної Ради у Львові 18 жовтня 1918 р. В своїм маніфесті з того ж дня Рада проголосила:

„Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада як конституанта заявляє:

I. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині — зокрема Східня Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західня Буковина з містами Чернівці, Сторожинель і Серет та українська полоса північно-східньої Угорщини — творить одноцільну українську територію.

II. Ця українська національна територія уконституовується оцим як українська держава. Постановляється поробити приготівні заходи, щоб це рішення перевести в життя“.

Утворення Української Національної Ради та її маніфест зродилися з тодішнього моменту в процесі розпаду Австро-Угорщини.

Заяви Вілсона про мир на основі самовизначення народів, австро-угорські ноти з 14 вересня й 7 жовтня 1918 р. про готовість заключити мир на цих основах, цісарський маніфест з 16 жовтня 1918 р. про перебудову Австрії на федерацію національних держав із закликом до парламентських представництв окремих народів творити Національні Ради, — все те віщувало близький розпад Австро-Угорщини.

Поляки, Чехи, Словаки, Словінці, Хорвати, Італійці, Румуни, що через свої закордонні організації мали зв'язки з антантою, були певні, що вони під охороною антанти могли б вільно здійснити свої змагання до утворення національних держав (Поляки, Чехи і Словаки) чи до об'єднання з історичними національними державами (Італійці, Словінці, Хорвати, Румуни).

Українці не мали запевненої протекції антанти, навпаки, було ясно, що Поляки покористуються підтримкою антанти для захоплення Галичини, Румуни — для захоплення Буковини, Чехи — для приєднання Закарпатської України.

В широких народніх масах Галичини й Буковини лунало гасло об'єднання з Великою Україною, яке знаходило живий відгук також на Закарпатті. Однак здійснення цього гасла ускладняла громадянська війна, що горіла на Україні.

При цьому знову ж треба мати на увазі, що українські землі Австро-Угорщини не горіли тим революційним огнем, що Велика Україна, тільки були втягнені в сферу інтересів народів Австро-Угорщини, де в даний момент запанувала віра у всесильність антанти.

Все це, як і непролетарський склад керівництва, спричинило, що Українська Національна Рада рішила поки-що тільки покликатися на Вілсонівський принцип самовизначення народів і на цій основі проголосити державність українських земель Австро-Угорщини, а натомість не піднімати питання про об'єднання з Великою Україною ждучи в цій справі дальшого розвитку подій.

Питання про об'єднання з Великою Україною поділило українські партії Галичини й Буковини на два табори. Соціал-демократія не погодилася з становищем маніфесту Української Національної Ради і не ввійшла в її склад, так що Рада в цій своїй стадії складалася тільки з послів і делегатів партійних управ національно-демократичної та радикальної партій.

На другий день після утворення Української Національної Ради проголошено її маніфест на краввому „з'їзді мужів довір'я“ галицьких і буковинських партій у Львові.

На тому ж з'їзді проголосила соціал-демократія свою окрему декларацію. Провідні думки цієї декларації такі:

„Домаганням і ціллю всіх українців є з'єднання всіх українських земель — між иншим українських земель австро-угорської держави — в одну державу, ціллю наших національних змагань — з'єднана вольна самостійна українська республіка.

„Здійснення цих завітних бажань і змагань українського народу австрійсько-угорської монархії має обняти Конституанта, Український Національний Сейм, вибраний на підставі загального рівного безпосереднього, тайного пропорціонального виборчого права, яке має прислугувати жінкам так само як і мужчинам.

„Український нарід домагається місця на міжнародній мировій конференції з рішенням голосом, бажаючи в згоді з демократією народів цілого світа поладити міжнародні взаємини на основах волі, рівності й братерства. Український нарід хоче через свою суверенну державу порішити згідно і мирно сусідські взаємини з польським суверенним народом, так, як хоче цього полагодження з усіма сусідніми народами Східньої Європи, зокрема з великою російською республікою“.

В цій декларації впадає в очі її нереальність з точки погляду моменту. Відбився на ній весь попередній ППС-івський вплив на галицько-українську соціальну демократію, з ППС-івською фразеологією про майбутнє особливе братерство Польщі й України, фразеологією, взятою з арсеналу польських повстань проти Росії, відірваною від реального політичного й соціального ґрунту, позбавленою класового розуміння розвитку подій. Декламуючи про майбутнє, декларація не давала ніякої програми акції на теперішню хвилю, не вказувала, що робити, щоб довести до утворення Соборної Української Держави, щоб відбити посягання польської шляхти й буржуазії на українські землі.

Через це дальша акція опинилася фактично в руках Української Національної Ради.

Того ж 19 жовтня 1918 р. Рада поділилася на три делегації:

Виконавчу делегацію у Відні, Галицьку делегацію у Львові та Буковинську делегацію в Чернівцях. Виконавча делегація

повинна була зайнятися організацією проголошеної держави та заступати її перед австро-угорським урядом, народами Австро-Угорщини та взагалі на міжнароднім полі; галицька й буковинська делегації повинні були вести акцію в краю за вказівками виконавчої делегації.

21 жовтня 1918 р. стала відома відповідь американського державного секретаря Лансінга на Австро-Угорську ноту з 7 жовтня 1918 р. Лансінг від імени президента Вілсона заявив, що антанта визнала Чехословацьку Національну Раду за уряд, який знаходиться в стані війни з Австро-Угорщиною, а так само „визнала найдалше йдучим способом національні визвольні змагання Південнослов'ян“, таким чином ці народи самі рішатимуть про своє відношення до Австро-Угорщини. Ця відповідь означала, що антанта вирішила розпад Австро-Угорщини.

До кінця жовтня 1918 р. Австро-Угорщина дійсно розпалася. Наради, які велися в той час у Відні між австрійським урядом та парламентськими представництвами окремих народів, були в дійсності з боку уряду проявом передсмертної агонії, з боку названих представництв формальною комедією, за якою скривалися дійсні підготовлення для організації власної державної влади.

Найслабше вела ці підготовлення Українська Національна Рада, яка ані не мала готового державного апарату, — так як це мали поляки в Галичині, Чехи в Чехії, Моравії та Шлеску, Хорвати в Хорватії, де державні та автономні установи були обсажені особами даної національності, — ані не стояла під протекцією антанти, ані не могла сподіватися на негайну підтримку Великої України, яка стояла перед новою стадією громадянської війни. До того події розвивалися так швидко, що зв'язок між виконавчою делегацією в Відні і краєм був утруднений і тільки гальмував акцію в краю.

Рівночасно польська акція не оставляла ніякого сумніву, що польська шляхта й буржуазія збираються анексувати українську Галичину до Польщі. В дебаті про міжнародне положення, яка велася в жовтні в австрійському парламенті, польське коло зложило декларацію, в якій означило, як мету польської політики, „об'єднати в польській державі землі, на яких польський нарід історично й культурно має домінуюче становище“. Один з лідерів польського кола, проф. Гломбінський, відповідаючи на уваги українського посла Окуневського, заявив, що українське питання є міжнародне, одначе Галичина не належить до України, і польсько-українське питання в Галичині є внутрішня польська справа. Таку саму позицію заняв лідер польської соціал-демократії Дашинський, який заспокоював українських послів обіцянкою, що в демократичній Польщі галицьким українцям легко буде прийти до згоди з поляками.

На політичному прийнятті провідників парламентських клубів у цісаря 12 жовтня 1918 р. польське коло заявило від імени цілої Галичини, що вона відділяється від Австрії до об'єднаної Польщі.

В кінці 28 жовтня 1918 р. утворилася в Кракові Польська ліквідаційна комісія з метою перевести об'єднання Галичини з Польщею. Комісія видала до всіх державних установ Галичини наказ, щоб вони надалі виконували владу від імени польської держави, а рівночасно звернулася до австрійського уряду з домаганням передати їй державну владу в Галичині. На основі порозуміння з Варшавою обняття державної влади в Галичині від імени польської держави призначено на день 1 листопада 1918 р.

Факт утворення Української Національної Ради Польська ліквідаційна комісія зовсім знехтувала.

* * *

При всіх важких умовах і всій невідповідності легальних українських партій до ведення революційної акції, галицька делегація Української Національної Ради все таки спромоглася на історичне діло, що було об'єктивно революційним: вночі з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. українське військо обняло владу від імені Української Національної Ради у Львові, а рівночасно те саме обняття влади переведено в цілім краю. Сталося це, дякуючи підготовній акції українських січових стрільців та українських військових організацій в австро-угорській армії.

Тепер до акції Української Національної Ради приєдналася також українська соціал-демократія, висилаючи до Ради своїх делегатів.

Виступаючи як законодавчий орган, Рада утворила 9 листопада 1918 р. виконавчий орган під назвою Державного Секретаріату, зложений на коаліційній основі з усіх українських партій з перевагою національно-демократичної партії.

На засіданні 10 листопада 1918 р. Рада прийняла рішення про об'єднання з Великою Україною в такій формі:

„Українська Національна Рада, як найвища влада українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, в змаганні до здійснення національного ідеалу всього українського народу, доручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для об'єднання всіх Українських земель в одну державу“.

На засіданні 13 листопада 1918 р. Рада прийняла „Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії“. В цьому законі новоутворена держава одержала назву „Західньо-Української Народньої Республіки“.

Вищенаведене рішення про об'єднання і назва „Західньо-Українська Народня Республіка“ були прийняті під впливом повстання Директорії проти гетьмана Скоропадського. Зв'язані з українським національним рухом Великої України передреволюційного періоду, який на початку революції знайшов вислів у Центральній Раді та проголошенню Української Народньої Республіки, українські націоналістичні (інших не було) партії Галичини й Буковини бачили в повстанні Директорії нав'язання до традицій Центральної Ради і готовилися об'єднатися з Великою Україною в тій державній формі, яку заступала в даний момент Директорія.

Всі ці постанови Української Національної Ради приймалися серед кривавих боїв, які таки від 1 листопада 1918 р. велися на вулицях Львова між українським військом та польським повстанням, організованим усіма польськими організаціями Львова, при як найактивнішій участі польської соціал-демократії. Ці бої з кожним днем ослабляли українську позицію. Українського війська у Львові було мало, підмога з краю в цій початковій стадії організації української військової сили не надходила в потрібних розмірах, коли польські збройні сили мали природній приріст і всяку допомогу від польського населення міста. Коли ж до Варшави прибув Пілсудський, що обняв становище начальника польської держави та зорганізував кабінет під проводом соціаліста Морачевського і з міністром Закордонних Справ соціалістом Василевським, першим актом цього соціалістичного уряду Польщі була висилка польської армії на допомогу польським повстанцям

у Львові і взагалі на завоювання української Галичини. Під натиском цієї польської допомоги українське військо з Українською Національною Радою та Державним Секретаріатом уночі з 21 на 22 листопада 1918 р. вийшло з Львова, який заняли польські збройні сили

* * *

Дальша історія галицької революції — це перш за все історія важкої війни з Польщею.

В міру того, як шляхетсько-буржуазна Польща під проводом ППС-івця Пілсудського й за активної допомоги ППС консолідувалася, воєнний натиск польської армії ставав що-раз важчий, аж в кінці 16 липня 1919 р. галицька армія мусила покинути рідну землю і перейшла за Збруч на Велику Україну.

Наївні надії галицького уряду на те, що антанта стане в обороні проголошеного нею - ж права самовизначення народів і накаже Польщі спинити війну, звичайно, не здійснилися. Після низки митарств у справі польсько-українського замирення, мирового конференція санкціонувала польську окупацію Галичини постановою з 25 червня 1919 р., а через чотири роки головні держави антанти постановою конференції амбасадорів з 14 березня 1923 р. признали суверенність Польщі над Галичиною¹⁾.

На Буковину та Закарпатську Україну влада Української Національної Ради не поширилася.

Буковину заняла Румунія в перших днях листопада 1918 р. Війна з Польщею настільки заняла всі сили галицької армії, що вести другу війну з Румунією не було ніякої змоги. Єдність Буковини з Галичиною представляли буковинські члени Української Національної Ради і буковинські українці в галицькій армії.

В маю 1919 р. румунська армія прийшла в поміч польській армії, займаючи південно-східню частину Галичини з Коломиєю.

Так само не стало сил, щоб заняти Закарпатську Україну, яка оставалася далі при Угорщині аж до прилучення її до Чехословаччини на основі постанови мирової конференції.

Закарпатська Україна в передвоєнний та воєнний період була зовсім відрізана від усяких зв'язків з іншими українськими землями. Через те вона не взяла участі ані в утворенні Української Національної Ради, ані в її дальшій акції. Однак місцеві організації стояли в більшості за об'єднання з усіма іншими українськими землями. Висловом цих змагань була заява делегатів українських організацій Закарпаття на засіданні Української Національної Ради в Станиславові з січня 1919 р.

* * *

Примушена покинути Львів, Українська Національна Рада перенеслася спершу до Тернополя, а опісля до Станиславова. Тут у січні 1919 р. відбулася перша нормальна сесія, у якій взяли участь усі члени Ради, поширеної на основі вибору делегатів повітів і міст.

Польські та єврейські партії Східньої Галичини, — треба тямити, що Комуністичної партії ні в Польщі, ні в Галичині тоді не було —

¹⁾ Про цей міжнародний бік справи див. мою статтю „Роковини уярмлення Галичини“ („Черв. Шлях“ № 3 за 1928 р.).

відмовилися від участі в Українській Національній Раді. Поляки всіх партій відкрито солідаризувалися з Польщею, вважаючи владу Української Національної Ради окупаційною владою на частині польської державної території. Євреї заявили нейтральність, покликаючися на непевний вислід польсько-української війни і важкі наслідки для єврейського населення на випадок польської перемоги, коли б воно взяло участь в Українській Національній Раді.

Організація влади, яку переведено на станиславівській сесії Української Національної Ради, представлялася так:

Законодатною владою була повна Рада з президією, в якій засідали представники всіх тодішніх українських партій. Функції голови держави доручено Виділові Української Національної Ради, зложеному з 9 членів, під проводом президента Ради. Виконавчу владу творив Державний Секретаріят.

Українська Національна Рада являла собою парламентську установу. В склад президії й виділу Ради входили представники всіх партій, Державний Секретаріят складався з представників національно-демократичної та радикальної партії при участі позапартійних, соціал-демократія стояла в опозиції до Державного Секретаріату.

Найважливішою справою, яка хвилювала всіх, була справа об'єднання з Великою Україною. Кожний розумів, що Галичина власними силами не зможе захистити себе перед Польщею; цього захисту сподівалися всі від Великої України.

Після утворення Директорії Українська Національна Рада заключила з нею 1-го грудня 1918 р. „передвступний договір“ про об'єднання. Виконуючи цей договір, Українська Національна Рада на засіданню 3 січня 1919 р. в Станиславові прийняла „ухвалу про злуку Західньо-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою“. Повний текст цієї ухвали такий:

„Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західньо-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою в одну одноцільну суверенну Народню Республіку.

„Зміряючи до найскоршого переведення цієї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західньо-Українською Народньою Республікою та Українською Народньою Республікою дня 1 грудня 1918 р. в Хвастові, та доручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з київським правительством для сфіналізування договору про злуку.

„До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єдиненої Республіки, законодадчу владу на території бувшої Західньо-Української Народньої Республіки виконує Українська Національна Рада.

„До того ж самого часу цивільну та військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою, як її виконавчий орган“.

Рівночасно вибрано делегацію Ради з 65 членів, призначену нотифікувати Директорії ухвалу про злуку.

Директорія з свого боку видала універсал про об'єднання, проголошений на Софійській площі в Києві 22 січня 1919 р.

Після цього делегати Української Національної Ради ввійшли в склад скликаного директорією Трудового Конгресу.

На засіданню 28 січня 1919 р. Трудовий Конгрес прийняв „Закон про форму української влади“, де в 3-му уступі містилася постанова про „доповнення Директорії представником Наддністрянської України“.

Цим представником став президент Української Національної Ради Євген Петрушевич.

Після проголошення об'єднання назву „Західньо - Українська Народня Республіка“ змінено на „Західня область Української Народньої Республіки“.

В дійсності „ухвала про злуку“ знов тільки проголошувала об'єднання, а не переводила його, відкладаючи переведення до Всеукраїнських Установчих Зборів.

* * *

Наступна сесія Української Національної Ради (25 марта—15 квітня 1919 р.) ухвалила закон про сойм Західньої Области Української Народньої Республіки, земельний закон і закон про 8-ми годинний день праці.

Громадянська війна на Великій Україні, в якій Директорія з дня на день тратила ґрунт, відеувала скликання Всеукраїнських Установчих зборів в неозначену будучність. Це заставило Раду, якій ліві елементи закидали недемократичність її складу, ухвалити закон про сойм. Сойм повинен був складатися з 226 послів, з того 160 українців (70.8%), 33 поляків (14.6%), 27 євреїв (11.9%) та 6 німців (2.7%), вибраних на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного та пропорціонального виборчого права громадян обох полів.

Земельний закон не вирішав земельної справи в цілості, тільки визначав основи земельної реформи, оставляючи даліше рішення майбутньому соймові. Головні постанови цього закона були: вивласнення великої земельної власности та наділення землею малоземельних і безземельних селян на правах приватної власности. Вивласнення вступало в законну силу негайно; вивласнені землі, на скільки не припадали державі, творили земельний фонд Західньої Области УНР. Наділення землею повинне було початися аж після закінчення війни й повороту вояків додому.

Питання про вивласнення з викупом чи без викупу належало до тих, що відкладалися до майбутнього сойму. Відібрання землі в польських поміщиків (бо українських за винятком одиниць не було) без викупу та віддання її українському селянству на правах приватної власности лежало в національним і соціальним інтересі тих клас, які заступала Українська Національна Рада. Одначе вона пішла тут проти тих інтересів, відкладаючи вирішення питань про викуп. Причиною цього був страх, щоб постанова про вивласнення без викупу не послужила Польщі перед антантою як „доказ більшовизму“ галицького уряду.

Ані закон про сойм, ані земельний закон не були переведені в життя. Безпосередньо після їх ухвалення почався весняний польський наступ, який примусив галицьку армію уступити за Збруч.

Власне тоді, коли Пілсудський підготовляв цей наступ, новий прем'єр і міністр закордонних справ Падеревський, що змінив Морачевського наслідком замирення Пілсудського з польською реакцією, запевнив мирову конференцію в Парижі, що Польща не розпичіє наступу й заключить перемир'я. Повернувшись до Варшави, Падеревський у соймі завважив, що наступ може спричинити для Польщі труднощі в Парижі. На це Пілсудський заявив, що в Парижі треба представити справу так, що наступ почали українці і польська армія була примушена оборонятися.

Через рік Пілсудський повторив ту саму тактику маскування наступу переговорами, підписуючи Сувальський договір з Литвою на передодні нападу Желіговського на Вільно.

Перед переходом галицької армії за Збруч президія Виділу Української Національної Ради і Державний Секретаріат актом з 9 червня 1919 р. перенесли всю владу на президента Ради Петрушевича як „уповноваженого диктатора“. Цим закінчилася історична роля Української Національної Ради.

* * *

В цій ролі Рада виступала як представник інтересів середнього селянства, нечисленної української дрібної буржуазії та вихованої на дрібно-буржуазній ідеології української інтелігенції. Як провідник національної революції, Рада не виявила революційного розмаху і революційної витримки. Причина цього — кволість української дрібної буржуазії, — далі історичні умови австрійської легальности, в яких вирости українські партії.

Коли буржуазія інших народів Австро-Угорщини досягнула свою мету, то треба мати на увазі, що шлях до цієї мети їй розчистила антанта. Коли б Чехи чи Хорвати мали проти себе ворога настільки сильнішого, наскільки сильніша від Галичини була Польща, — чи існувала б тепер Чехословаччина або Югославія?

Вище подана характеристика Української Національної Ради відноситься передовсім до її більшості, цеб-то до національно-демократичної та радикальної партій. Одначе й опозиція різнилася скорше кількістю, ніж якістю.

Опозицію проти більшості Ради творила українська соціал-демократія. Поза Радою спиралася вона на нову організацію „Селянсько-робітничий Союз“, який виступив з гаслом: „Геть українську національну Раду“.

Ідеологія Союзу тоді була неясна. Він творився під особистим впливом провідників галицької соціал-демократії та деяких діячів партії українських соціалістів-революціонерів (прим. М. Шаповала). Ці впливи відбилися й на його ідеології, що була мішаниною соц.-демократичних та есерівських програмових і тактичних елементів. Лише з роками, коли керівництво Сельробом взяли на себе ближчі до пролетарської справи елементи, він почав грати значнішу позитивно-революційну роль.

Скликаний Союзом на день 30 марта 1919 р. до Станиславова „Селянсько-Робітничий (Трудовий) З'їзд“ виставив такі домагання: доповнення Української Національної Ради делегатами з'їзду в числі 61, негайне скликання сойму Західньої області УНР, негайне переведення об'єднання з Великою Україною, вивласнення великої земельної власности без викупу, націоналізацію фабрик та охоронне робітниче законодавство.

В оцінці цих домагань треба виходити від домагання негайного переведення об'єднання з Великою Україною. Досить зазначити, що змістом цього домагання було поширення влади Директорії на Галичину, щоб мати вихідну точку для оцінки всіх інших домагань з'їзду і для характеристики Союзу.

Пізніше, після переходу галицької армії за Збруч, коли відносини між Петрушевичем та Петлюрою загострилися, ті самі соціал-демократичні лідери, що патрунували Союзові, заступали погляд, що

диктатура Петрушевича не має правних основ, та що в відносинах, в яких Українська Національна Рада перестала виконувати владу, її компетенція перейшла на Директорію. Спираючися на цей правний погляд, Директорія утворила окреме міністерство для галицьких справ.

Все це стверджує, що „Селянсько-Робітничий Союз“ тоді ще вів лінію Директорії.

* * *

Не зважаючи на акти про об'єднання, між галицьким урядом і Директорією ніколи не було об'єднання. Поминувши ідеологічні різниці між більшістю Української Національної Ради з Директорією та її кабінетами, як також культурні різниці між галичанами та наддніпрянцями,— чим далі то більше зростала між обома урядами розбіжність інтересів.

Підчас проголошення актів об'єднання галицький уряд перецінив сили Директорії. Він числив на те, що Директорія стане справді урядом цілої України і дасть Галичині військову допомогу проти Польщі, а також заважить своїм авторитетом на мировій конференції в користь Галичині. Замість того Директорія тратила що-дня ґрунт, наслідком чого її основною політичною лінією стало змагання добитися визнання антанти та її підтримки в боротьбі з Радянською Владою. Ця політична лінія Директорії ставила її разом з Польщею в один протирадянський фронт, який організувала антанта. В цих обставинах в інтересі Директорії лежала не війна з Польщею, а замирення з нею, щоб таким чином заслужити й собі на визнання та підтримку антанти. Це призвело Директорію в кінці до варшавської декларації з 2 грудня 1919 р. і до варшавського договору з 21 квітня 1920 р., де вона зрікалася в користь Польщі не тільки Галичини, але також Волині, Холмщини, Підляша й Полісся.

Вороже ставлення антанти до Галичини, безсилість Директорії та її тенденція помиріння з Польщею були вже видні диктаторові Петрушевичеві перед його переходом за Збруч. Однак він не прийняв пропозиції Радянського Уряду України, щоб розірвати об'єднання з Директорією і об'єднатися з Радянською Владою України проти Польщі.

Осип Назарук, який тоді належав до найближчих дорадників Петрушевича, подає, що радянський уряд предложив тоді такі умови: „1) Галицький уряд зриває з Петлюрою та відкликає всіх галичан від нього; 2) оголошує це прилюдно, як також союз з українським більшовицьким урядом; 3) заключає з ним союз проти Польщі й Румунії; 4) творить з українськими більшовиками спільну армію в тім розумінню, що буде одна команда; 5) в організаційні частини галицької армії посилає український більшовицький уряд своїх комісарів; 6) у внутрішні справи Галичини київський уряд не вмішується“.

На думку Назарука, Петрушевич тому не погодився на цей союз, бо вірив у „всесильність і справедливість“ Антанти, а зате „не вірив у силу більшовиків, уважав їх полум'ям, що довго горіти не може“. В цім напрямі впливав на Петрушевича Петлюра та його кабінет, запевняючи, що „ціла Україна проти більшовиків“¹⁾.

Та чи не вплинуло на Петрушевича також міркування, що такий союз означав би об'єднання галицької революції з Жовтневою революцією?

¹⁾ Д-р. Осип Назарук. Рік на Великій Україні. Відень 1920; стор. 178 — 181.

Перейшовши за Збруч, галицька армія, на основі об'єднання між галицьким урядом та Директорією, взяла участь у боротьбі проти радянської армії. Та осінні невдачі Директорії довели до того, що Петлюра з останками армії віддався під протекцію Польщі, а Петрушевич, розійшовшись з Петлюрою, виїхав до Відня, де утворив новий галицький уряд для оборони прав Галичини на міжнароднім полі.

Галицька армія, нищена голодом і пошестями, оставлена без політичного приводу, не вміла зорієнтуватися в складних обставинах громадянської війни й почала розкладатися. Тільки невелика частина потрапила в ряди радянської армії.

Та в десятиріччя галицької революції треба ствердити, що в боротьбі з шляхетською Польщею галицька армія виявила високий героїзм, який повинен бути приміром для тих грядущих поколінь, що на їх долю випаде нова боротьба за визволення українських земель з-під Польщі.

* * *

Трагедією галицької революції було те, що об'єктивні умови були проти неї. Проти неї була ціла Польща,— ціла як у територіальному так у соціальному розумінню, бо тодішня „провідниця“ польського пролетаріату ППС стояла на провідних місцях і в перших рядах польського воєнного походу на здавлення галицької революції. Проти галицької революції була антанта, що в інтересі своєї протирадянської політики помагала польському імперіялізмові поширити польські кордони як найдалі на Схід.

В таких умовах єдиним порятунком для галицької революції могло бути об'єднання з пролетарською революцією на Україні. Однак на перешкоді цьому став попередній історичний розвиток взаємин між Галичиною та Великою Україною. Для партій Української Національної Ради представником України являлися Центральна Рада та Директорія, а радянська влада України видавалася „формою російської окупації“. Інформації про радянську владу доходили до Галичини тільки від тих українських партій, що боролись з цією владою. Вони використовували тільки те негативне, що часом повинне було виявлятися в процесі гарячого будівництва радвлади в надто важких умовах, вони замовчували все позитивне й істотне. Коли взяти на увагу, що в 1918 і 1919 р.р. навіть найлівіші національно-революційні елементи, що вийшли з передреволюційного українського руху — незалежники та боротьбисти — не могли ще знайти правильного революційного шляху, то стане ясно, що Галичина по об'єктивним умовам не могла за такий короткий час попасти на правильний революційний шлях, на шлях об'єднання з радянською владою України.

Все таки Галичина має об'єктивні заслуги для Жовтневої Революції. Вона 9 місяців спиняла польську навалу на схід, облекшуючи таким чином радянській армії тягар громадянської війни.

Треба також ствердити, що галицький уряд був у дружніх зносинах з радянським урядом Угорщини.

Після переходу за Збруч галицька армія була втягнена в бої проти радянської армії. Та це сталося аж тоді, коли вона, відірвана від галицького ґрунту, де мала ясну мету: боротьбу проти польських поміщиків і буржуазії, — утратила змогу правильної орієнтації й потрапила під цілковитий вплив буржуазно-шовіністичних проводарів.

Задавлена польським імперіялізмом галицька революція ще довго жевріла. Через рік, підчас утечі Пілсудського з Києва, на частині Галичини утворилася Радянська Республіка. Однак країна, яка від 1914 р. усе була тереном війни, була занадто виснажена, щоб мати змогу триматися проти незрівняно сильнішого ворога.

Не вважаючи на всю жорстокість польського окупаційного режиму, Галичина проте не здавалася. Бойкот польської державности, саботажі, терористичні акти довго ще непокоїли окупанта.

Не здалася вона й досі. Не вважаючи на угодові настрої, які є висловом інтересів української дрібної буржуазії в обставинах переходової капіталістичної стабілізації Польщі,— не тільки маси робітництва і селянства, але й широкі кола трудової інтелігенції не примирилися з Польщею і вважають своєю батьківщиною Радянську Україну.

Ми бачили, як шкідливо відбилася на галицькій революції нестача живого зв'язку з Великою Україною. Установлення такого зв'язку є перша насущна потреба наших днів. Державні кордони не можуть перешкодити як найтіснішому культурному єднанню Радянської України й поневолених українських земель. На Українській Радянській Державі та її громадянстві лежить великий обов'язок такого єднання. Для цього є на поневолених українських землях сприятливий ґрунт, треба тільки вміти підійти до справи, числячися з капіталістичною обстаною, в якій вони живуть, з настроями, які витворює національний гніт, і з культурними особливостями, спричиненими попереднім історичним розвитком. Треба, щоб вони бачили й відчували, що Радянська Україна справді їх Батьківщина.

Установляючи в ризькому договорі зобов'язання Польщі дати українським землям у межах польської держави змогу вільного національного розвитку, Радянська Україна і весь Радянський Союз ствердили, що вони являються правним опікуном українських земель під Польщею. Спосіб виконання цього права залежить від складних міжнародних обставин,— і це повинні пам'ятати поневолені українські землі при оцінці окремих міжнародних актів Радянського Союзу. Во скріплення Радянського Союзу й Радянської України лежить так само також в їх інтересах.

Тим більше починає виявитися опіка Радянської України над поневоленими українськими землями на культурному полі.

Історії революційних рухів кожна нова революційна сила нав'язує до революційних традицій попередніх періодів, до своїх предтеч.

Так ми шануємо традиції Великої англійської і Великої Французької Революції, революційні традиції 1848 р., традиції Паризької Комуні, традиції революції 1905 р.

В десятиріччя галицької революції ми шануємо традицію збройної боротьби проти шляхетсько-буржуазної Польщі, яку вона утворила після вікової історичної перерви, традицію героїзму, який проявила галицька армія в цій боротьбі. З цієї революційної традиції треба виховати нову зброю для грядущої боротьби за повне,— національне й соціальне—визволення західньо-українських земель під гаслом об'єднання з Радянською Україною.

Галицька Революція—це був перший і початковий етап, який жде свого завершення.